

Razvoj korporatizma u zapadnoeuropskim gradovima u novom vijeku

Suvala, Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:539249>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-04-02**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij povijesti i pedagogije

Tomislav Suvala

**Razvoj korporatizma u zapadnoeuropskim gradovima u novom
vijeku**

Diplomski rad

Mentorica: doc.dr.sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, 2013.

SAŽETAK

Rad se bavi trgovinom ukratko u razdoblju neposredno prije novog vijeka, te detaljno trgovinom i gospodarskim stanjem europskog sela i grada u novom vijeku te promjenama koje su se događale sa svakim stoljećem. U početku su razjašnjeni ključni pojmovi koji su često spominjani u radu kao npr. *merkantilizam* i *korporatizam*, uz to i ukratko kako su prve korporacije izgledale u samom nastajanju te koje su njihove osnovne zajedničke značajke. Kako bi se korporacije dovele u kontekst s gradovima iz kojih su potjecale, rad se nadalje bavi stanjem u značajnim europskim gradovima te kako su se oni razvijali u novom vijeku i kakav je bio život u njima u to vrijeme. Prekooceanska trgovina otpočela je otkrivanjem Novog svijeta i novih i nepoznatih naroda te se iduće poglavlje bavi portugalskom prekooceanskom trgovinom u kojoj su oni isprva imali primat, no uskoro ih dostižu (te se i sukobljavaju s njima) Englezi i Nizozemci, koji i osnivaju prve poznate korporacije – Istočnoindijsku Britansku i Istočnoindijsku Nizozemsku kompanija. Kako su one poslovale, u kojim dijelovima svijeta, čime su trgovale i kako su se odnosile prema autohtonom stanovništvu iz novootkrivenog svijeta opisano je u dva poglavlja. Na kraju samoga rada povezan je današnji korporativistički svijet s ondašnjim vremenom gdje je ideja korporacije bila tek u nastanku. Ukratko su spomenute neke suvremene korporacije koje imaju velik utjecaj na današnji poredak, te kako svijet podređen gigantskim tvrtkama funkcionira, a da običan *mali* čovjek toga nije ni svjestan.

KLJUČNE RIJEČI: korporacija, korporatizam, kompanija, trgovina, europski grad, novi vijek

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	3
2. Korporacija, korporatizam, merkantilizam.....	4
3. Europski grad, trgovina i gospodarstvo u novom vijeku.....	8
3.1. Trgovina i gospodarstvo u Europi od 16. do 18. stoljeća.....	8
3.2. Novovjekovni europski grad.....	14
4. Europske prekoceanske kompanije.....	20
4.1. Portugalska trgovina u Aziji i Africi.....	21
4.2. Britanska Istočnoindijska kompanija.....	23
4.2.1 Indijska pobuna 1857. i raspad Istočnoindijske kompanije.....	26
4.3. Nizozemska Istočnoindijska i Zapadnoindijska kompanija.....	27
5. Moderne korporacije i njihov utjecaj na svjetski poredak.....	32
6. Zaključak.....	36
7. Popis literature.....	37

1.Uvod

Zanimljivo je kritički promotriti suvremeno društvo, njegove norme i standarde koji su ponekad vrlo diskutabilni i kontradiktorni u određenom smislu, ali isto tako uobičajeni te prihvaćeni. Potrebno je postaviti pitanje kako je i čime je sve društveni poredak određen te zbog čega su neke, navodno, čudne i ponekad neshvatljive, norme, pa čak i zakoni (nad kojima monopol ima vladajuća manjima bogatih i moćnih), većinom općeprihvaćeni i rijetko se dovode u pitanje.

Zašto Amerika, relativno mlada država, ima ulogu svjetskog policajca i to se vrlo suzdržano i, na globalnoj razini, vrlo rijetko, stavlja pod znak upitnika? Zašto su neki od najbogatijih ljudi u našoj zemlji povezani s ogromnim dugovima države o kojima se zna vrlo malo konkretnih podataka, ponekad i s kriminalnim radnjama, no njihovi poslovi i dalje opstaju? Zašto se mnogi društveni aspekti podređuju velikim tvrtkama i korporacijama koje nerijetko posrću same pod svojim teretom? Ove i tomu slične podudarnosti, nelogičnosti i indikacije oduvijek nas intrigiraju, a malo je pravih (i kompetentnih) sugovornika na tu temu.

Poseban osobni poriv za istraživanje teme korporacija, njihovog prvog pojavljivanja i kako su dospjele do statusa kojeg danas imaju, svakako se pojavio nakon čitanja Huxleyevog znanstveno-fantastičnog klasika *Vrli novi svijet*, *Otok* te Orwellovog romana *1984*. Vjerujem da su mnogi dijelili zajednički osjećaj da njihovo predviđanje budućnosti i nije toliko nemoguće, pogotovo sada kada se svijet nalazi u globalnoj krizi koju su prvotno i izazvale velike bankovne korporacije, a čiji rukovoditelji ne snose nikakvu odgovornost, već su svoje bogatstvo uspjeli ne samo sačuvati, nego i gomilati.

Sva ova pitanja i nedoumice navode na istraživanje i to samih korijena korporacija i prve takve tvrtke te detaljnja istraživanja njihova života u novom vijeku (koliko god o navedenom dostupna literatura omogućuje). Osnovni pojmovi koje je potrebno objasniti na samom početku rada jesu korporatizam, korporacija i merkantilizam. Zatim će biti objašnjeni u općim crtama europsko gospodarstvo i trgovina u novom vijeku, što je vrlo važno jer su prve korporacije posljedica širenja trgovine te ukupne gospodarske slike Europe novoga vijeka. Isto tako bit će predložena slika grada kao urbanog središta čije su luke bile kolijevka prvih korporacija. U nastavku rada slijedi začetak i poslovanje prvih korporacija u Nizozemskoj i Engleskoj i općeniti prikaz prekoceanske trgovine u svojim počecima. Na samome kraju rada bit će spomenute najjače korporacije današnjice, u što su se one pretvorile iz prvotnih korporacija 17. stoljeća te kakav one imaju utjecaj na današnje društvo i poredak u svijetu.

2. Korporacija, korporatizam i merkantilizam

Sama definicija korporacije i korporatizma nije u svim rječnicima ista, no vrti se uglavnom oko istih ili sličnih bitnih značajki. Prema Klaićevom rječniku glase ovako: Korporacija lat. (corpus, 2. corporis – tijelo; družba) savez, udruženje, društvo (osobito na temelju privatno-grupnih cehovskih interesa).

Korporativizam (ili korporativni sistem) – fašističko državno uređenje prema kome se društvo sastoji od udruženja po strukama i staležima (korporacije) u kojima su zajedno udruženi i radnici i poslodavci.¹

U Britanskoj internet-enciklopediji definicije su nešto detaljnije. Korporatizam, još nazivan i korporativizam, teorija je i praksa organiziranja društva u „korporacije“ podređene državi. Prema korporatističkoj teoriji, radnici i zaposlenici bili bi organizirani u industrijske i profesionalne korporacije koje služe kao organ političkog zastupanja i u velikom dijelu kontroliraju ljude i aktivnosti unutar njihove jurisdikcije. No, „korporativna država“ stavljena je u funkciju u fašističkoj Italiji između dvaju svjetskih ratova i reflektirala je volju diktatora Benita Mussolinija, a ne interese ekonomskih udruženja.²

Prije no što se uopće pojavio pojam korporatizma, merkantilizam je već bio dobro poznat u teoriji ekonomije. Merkantilizam se razlikuje od korporatizma najprije po svojoj prirodi. Korporatizam je politički sustav dok je merkantilizam (kao i kapitalizam) ekonomska teorija.³ Merkantilizam je ekonomska teorija i praksa uobičajena za Europu između 16. i 18. stoljeća koja je promovirala vladinu regulaciju državne ekonomije zbog povećavanja državne moći, a na štetu rivalskih nacija. To je bila ekonomska suprotnost političkom apsolutizmu. Njeni promicatelji iz 17. stoljeća – Thomas Mun u Engleskoj, Jean-Baptiste Colbert u Francuskoj i Antonio Serra u Italiji – nikada nisu koristili sam pojam merkantilizam. Prvi ga je upotrijebio škotski ekonomist Adam Smith u svome djelu *Bogatstvo naroda* iz 1776.⁴

Teorija merkantilizma zasnivala se na tome da bogatstvo nekog naroda ovisi o količini novca i plemenitih metala kojima je država raspolagala. Da bi se to ostvarilo, trebalo je povećati vrijednost izvoza robe u odnosu na uvoz robe. Iz inozemstva je bilo bolje uvoziti sirovine ili polupreradene proizvode da bi se podmirile unutarnje potrebe, ali višak u poljoprivredi, i završni proizvodi koji su imali visoku vrijednost, bili su namijenjeni izvozu, tako da se postigne dobitak koji se očituje u dragocjenim stranim valutama. Miješanje države u promicanje nacionalnog

¹ Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi, A-Ž, Nakladni zavod MH, Zagreb 1988.

² <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/138442/corporatism>

³ Brad Warbiany, Mercantilism, Fascism, Corporatism – And Capitalism, thelibertypapers.org

⁴ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/375578/mercantilism>

gospodarstva i trgovine moglo se sastojati u porastu unutarnje manufakturne djelatnosti kroz određene povlastice te zajmove, u sniženju troškova proizvodnje i cijena poljoprivrednih proizvoda, u ukidanju unutarnjih cestarina, u poboljšavanju prometnih putova, u jačanju mornarice i poticanju na stvaranje trgovačkih banaka i povlaštenih kompanija. Merkantilizam je bio više nego doktrina, bio je empirijska praksa koja je u raznim državama poprimila različita obilježja. Ekonomska orijentacija zemalja koje su posjedovale zlatne rudnike, u prvom redu Španjolska i Portugal, bila je drugačija od usmjerenja Engleske čije se bogatstvo temeljilo na pomorskoj trgovini, zasnovanoj na izvozu proizvoda. Sedamnaesto stoljeće slovi kao zlatno doba merkantilizma: potrebe koje su nametnule ratne obaveze i gospodarska kriza, udružene s jačanjem države, potaknule su vladare da se aktivno upliću u gospodarstvo, ali je samo u Francuskoj i Engleskoj ono bilo učinkovito i dovoljno dobro strukturirano. U okviru merkantilizma umiješalo se globalno shvaćanje koje je počelo bogatstvo smatrati vrijednošću, odobravajući ponašanje trgovaca i bankara čije se poslovanje još uvijek temeljilo na iskrivljenim moralnim načelima.⁵

Zašto su Europljani u 17. stoljeću stvorili prve korporacije? Iz današnje perspektive to se čini očitim: korporacija se doima kao logičan način za obavljanje poslova, osobito u širem smislu te je čak i čudno kako nije nastala ranije. Stvaran odgovor je nešto drugačiji i kompliciraniji, te je tek neznatno povezan s oblikom korporacije danas.

Prve prave svjetske korporacije ne mogu se baš nazvati i prvim velikim poslovnim partnerstvima jer takav oblik poslovanja već je postojao, no bile su inovativne na nekoliko područja. U novonastalim kompanijama poslovni partneri nisu se morali međusobno poznavati kako bi obavljali poslove. Razlikovali su vlasništvo od kontrole: odabrani direktori, tj. upravitelji donosili su odluke, dok su ulagači imali izbor između prihvaćanja te odluke ili prodavanja svog udjela u kompaniji. Kompanije su bile stalne, a ako bi neki partner htio izaći iz poslovanja s njom, mogao je to učiniti bez potrebe za pregovaranjem. Naposljetku, to su bila tijela odvojena od bilo kojeg vlasnika pa su stoga imala neograničen životni vijek.⁶

Suprotnost su bila velika poslovna partnerstva u 16. stoljeću i ranije koja su stvarana s planom trajanja – obično bi se planski raspala nakon određenog poslovnog putovanja ili nakon samo nekoliko godina, a sav kapital tvrtke podijelio bi se među partnerima. Nove tvrtke iz 16. stoljeća (i kasnije), kao i današnje korporacije, bile su trajne te su stvorene kako bi zgrtale kapital tijekom godina umjesto da ga distribuiraju pojedinačnim vlasnicima.

⁵ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 476-477 str.

⁶ Kenneth Pomeranz, The World's First Corporations (izvadak iz knjige „The World That Trade Created“, Kenneth Pomeranz, Steven Topik)

Inovacije koje su donijele korporacije bile su očite, ali u to vrijeme one nisu bile potrebne velikom broju ljudi. U idućih dvjestotinjak godina gotovo da i nisu nastale nove korporacije ovog tipa. U tom vremenu potražnja za kapitalom svih proizvođača bila je dovoljno mala tako da su ljudi mogli skupiti sredstva bez ulaženja u rizik poslovanja sa strancima. Tek nakon 1830. i razvoja željeznica nastala je industrija kojoj je bio potreban veliki kapital u kratkom vremenu tako da je forma korporacije postala zaista neophodnom.

Ratovi su jedan od razloga zašto je istočnoindijskim kompanijama trebao trajan život, a ne onaj na određeno vrijeme. Bilo im je dopušteno da ratuju, uz trgovinu. Prva meta bili su Portugalci koji su imali utvrđene kolonije te su se koristili svojom mornaricom kako bi imali monopol nad trgovinom u Aziji. Kako bi bili konkurentni, sjeverni Europljani su uzvratili istom mjerom, utvrđivajući svoje teritorije i naoružavajući brodove, a sve to zahtijevalo je ogromnu količinu kapitala za opremanje brodova i utvrda te plaćanje ljudima koji su to obavljali.

Zbog velikih troškova, preookeanska putovanja nisu mogla biti organizirana bez stranih partnera, a samo velik opseg trgovine generirao bi dovoljno profita kako bi se putovanja isplatila. Nizozemska istočnoindijska kompanija prvotno je bila zamišljena kao kompanija s planom raspadanja nakon 21 godine, no njen osnivač Jan Pieterszon Coen uspio joj je produžiti životni vijek nakon velikih i dugih borbi s vlasnicima koji su htjeli međusobno podijeliti profite nakon raspada kompanije. Uskoro su ulagači u Nizozemsku kompaniju počeli funkcionirati kao današnji dioničari.

Ideja kompanija koje su same brinule za troškove svoje zaštite nije se zadržala. Ratovanje je poskupjelo u 18. stoljeću, a Engleska i Nizozemska kompanija nisu mogle izdržati taj pritisak. Do 1830. godine došlo je do kolapsa svih kompanija, a njihove kolonije preuzela je vlada iz zemalja iz kojih su kompanije dolazile. Sve su ovo bile indikacije prema kojima se nazirala nova era industrije u kojoj će korporativni oblik biti puno pogodniji.⁷

⁷ Kenneth Pomeranz, *The World's First Corporations* (izvadak iz knjige „*The World That Trade Created*“, Kenneth Pomeranz, Steven Topik)

3. Europski grad, trgovina i gospodarstvo u novom vijeku

3.1. Trgovina i gospodarstvo u Europi od 16. do 18. stoljeća

U novovjekovnom razdoblju selo je zauzimalo središnje mjesto u ekonomskom životu. Prihod koji se ondje stvarao bio je veći nego u gradskim sredinama. Posla je također bilo više u seoskim nego u gradskim djelatnostima. Ta se slika počela mijenjati tek potkraj 18. stoljeća kada je porast bogatstva, puno brže nego prošlosti, postao moguć zahvaljujući širenju mogućnosti izvan seoskih djelatnosti. Temelj ekonomije tada je postala industrija, koja je omogućila brz i stalan rast proizvodne djelatnosti. Procjenjuje se da se u stoljeće i pol, između 1450. i 1600., broj stanovnika cijele Europe udvostručio, od otprilike 55-60 milijuna do oko 100-105 milijuna stanovnika. Rast je bio stalan. Istodobno s demografskom ekspanzijom kao posljedica zabilježen je posvuda u Europi rast cijena svih dobara. Najveće stope porasta cijena zabilježene su sa žitaricama. Od početka pa do kraja 16. stoljeća cijena žita povećala se otprilike dva i pol puta u Njemačkoj i Austriji, tri i pol puta u Nizozemskoj, četiri puta u Poljskoj i Engleskoj, šest i pol puta u Francuskoj. Cijena mesa porasla je kasnije i u manjem omjeru. Na taj način raslo je i siromaštvo velikog dijela stanovništva.

Kako bi se prehranila brojna obitelj, bilo je potrebno zadovoljiti najnužnije potrebe, one za kruhom. To je značilo žrtvovanje prostora za uzgoj drugih kultura i smanjujući pašnjake. Jedna od pojava velike važnosti 16. stoljeća bilo je „požitnjavanje“. U Engleskoj, Njemačkoj, Nizozemskoj i Francuskoj negdje od 50 do 70% obradive površine u prvoj polovici 17. stoljeća bilo je namjenjeno žitaricama. Seoska naselja širila su se na prostore okolnih šuma kako bi dobila obradive površine. Zemljoposjednici su sjekli šume na svojoj zemlji potaknuti namjerom da prodaju više žita na tržištu ili da prošire zemlju koju će dati u najam. Fenomen krčenja šuma poprimio je široke razmjere. U mnogim europskim gusto naseljenim regijama čak su i močvarna područja postala vrlo pogodna. Gledajući općenito, novim kretanjima u 16. stoljeću nije bila zahvaćena cijela Europa. Proces krčenja, a posebno isušivanja, posebnu važnost imali su u Nizozemskoj, a treba još spomenuti Englesku, Francusku, Španjolsku i Italiju. Temeljna potreba stanovništva u porastu da sebi osigura kruh, pogodovala je širenju uzgoja žitarica. Rast produktivnosti dogodio se tek u 17. stoljeću povećanjem raznolikosti obrađivanja i širenjem stočarstva, a 16. stoljeće ostalo je obilježeno jednoličnošću žitarica.⁸

⁸ Skupina autora, Povijest, Knjiga 9, Počeci novog doba (16. Stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 414.-422. str.

U Europi je već od kasnog srednjeg vijeka područje najgušće naseljeno i s najvažnijim gradovima bilo ono koje se protezalo između Toskane na jugu i Nizozemske na sjeveru prolazeći kroz Francusku. U tom pojasu europskog teritorija vrlo rano se razvio jak industrijski sektor, ponajviše u tekstilnoj proizvodnji. U 16. stoljeću, s ekonomskim rastom koji je zabilježen u sjevernoj Nizozemskoj i Engleskoj, to se središnje područje Europe proširilo. Povećala se njena industrijska i trgovinska snaga. S obzirom na povećanje potreba za namirnicama, sve je manje bilo mogućnosti da se te potrebe potpuno zadovolje. Gradovi, poput onih u Nizozemskoj ili u sjevernoj Italiji, zgusnuli su se na teritoriju koji nije mogao zadovoljiti vlastite potrebe pa je bilo potrebno posegnuti do krajnjih područja Europe. Na sjeveru Europe najintenzivniji je promet koji se odvijao između Baltičkog i Sjevernog mora, a povezuje doline Poljske s najvećim gradskim centrima na istoku. Ta trgovina počiva na dvije luke: Gdanjsk s jedne i Amsterdam s druge strane. U Gdanjsk dolaze žitarice iz nizina oko Visle. U Amsterdamu se preraspodjeljuje poljsko žito, a prema istoku se izvoze manufakturni proizvodi iz sjeverne Nizozemske i susjednih područja.

U cijeloj Europi u 16. stoljeću životni uvjeti velikog dijela stanovništva, bilo da se radilo o seoskom ili gradskom stanovništvu, bili su znatno pogoršani. U isto vrijeme prihod i opseg vlasti velikih zemljoposjednika posvuda rastu. Porasla je vrijednost njihove zemlje, davanja koja primaju sve su veća i veća. Povećala su se i vladarova potraživanja, dok su nadnice koje isplaćuju nadničarima bile sve manje i manje. Nastaje polarizacija moći i bogatstva iz čega se sve više naglašavaju socijalne razlike – prisutni su siromaštvo i ustanci s jedne strane te bogaćenje, rasipništvo i jačanje aristokratske moći s druge strane.⁹ Takva situacija upravo podsjeća na globalnu ekonomsku krizu današnjice gdje naočigled nastaje sve veća razilika između bogatih i siromašnih dok se srednji sloj društva polako briše.

Cjelokupno gospodarstvo 17. stoljeća često puta je obilježeno jednom riječju - „kriza“, ali je nemoguće generalno odrediti i tako negativno jedno veliko vremensko razdoblje. Postoji, ipak, opće prihvaćena koncepcija europske povijesti u moderno doba koja podrazumijeva dvije faze: ekspanzija u 16. stoljeću i depresija ili kriza u 17. stoljeću. Što se tiče gospodarstva, istina je da je došlo do određenog opadanja koje se posebno očitovalo u Španjolskoj, u Italiji ili u Portugalu, ali može se isto tako pratiti jasan gospodarski razvoj u mnogim drugim zemljama, u prvom redu u Nizozemskoj i Engleskoj.¹⁰

⁹ Skupina autora, Povijest, Knjiga 9, Počeci novog doba (16. Stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 424.-429. str.

¹⁰ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 425.-428. str.

Trgovina u Engleskim rukama praktički je započela sa Edwardom III, a polako se povećavala s njegovim nasljednicima. Najveći uspjeh doživjela je u vrijeme kraljice Elizabete. Antwerpen (današnja Belgija, ondašnje Ujedinjene Nizozemske Republike) je u 15. stoljeću bio najprosperitetniji i najbogatiji grad zapadne Europe. Imao je 200 000 stanovnika, znatno više od Londona u to vrijeme. Oko 5 000 ljudi bili su trgovci koji su svaki dan obavljali svoje poslove u Antwerpenu čija je rijeka mogla brojati i do 2 500 brodova koji prođu kroz nju u danu. Značajne i velike luke bile su i u Brugesu i Ghentu. U Ghentu je bilo samo 40 000 tkalaca, a u bilo kojem trenutku mogla se podići vojska od 80 000 ljudi potpuno opremljena i spremna za borbu. Bruges je bio trgovački i komercijalni centar svijeta. Tu su dolazili trgovci iz Venecije i Genove donoseći svoju svilu, baršun, zlatnu odjeću, začine i drago kamenje u zamjenu za englesku vunu te proizvode s Baltika i iz Njemačke.

Religijski sukobi u 16. stoljeću: strahote, okrutnosti i divljaštva tih ratova, depopularizirali su i uništili bogatu i bujajuću zemlju. Inkvizicija je otjerala tisuće Flamanaca, radišne i organizirane ljude, u Englesku gdje su uspostavili manufakture svile te su nastavili s trgovinom koja se prebacila iz rijeke Antwerpa na uska mora do Londona, gdje je i ostala. Prije propasti Antwerpena, Brugesu i Ghentu, engleski kraljevi su baš iz ovih gradova dobivali posudbe, stoga je promjena bila očita i značajna. London je velikim dijelom preuzeo načine poslovanja Antwerpena te je na taj način sam grad ubrzano rastao.¹¹

U 17. stoljeću zaoštavaju se napetosti i suparništva među nacijama koje se otimaju za ključna mjesta unutar svjetske ekonomije kojom vladaju Europljani. Nakon razdoblja gospodarskog rasta uslijedilo je razdoblje nesigurnosti i poteškoća koje iznose na vidjelo nedostatke i proturječja ekonomskog sistema. U prvim desetljećima 17. stoljeća nepovoljnu situaciju u svijetu zemljoradnje prati niz negativnih događaja koje zahvaćaju sekundarni i tercijarni sektor: inflacija, monetarna nesređenost, propadanje tradicionalnih manufaktura itd. U takvim teškim godinama, gospodarske poteškoće pridonose prerastanju nacionalizma u otvorenu mržnju prema strancima. Strani gospodar, ali donosilac blagostanja i profita, postaje suparnik-neprijatelj; stranoj robi pripisuju se teškoće nacionalnih manufaktura, a u izvozu sirovina i jakih valuta vide se uzroci opadanja nacija. Ekonomski nacionalizam (ili merkantilizam) koji se afirmira početkom 17. stoljeća nije, dakle, potpuno nova pojava.¹²

Početkom 17. stoljeća ljubomoru i zavist Francuske i Engleske ne pobuđuju više talijanska poduzetnost, ni španjolska sila koje tada već izgledaju konačno pripitomljene, već

¹¹ Walter Bessant, *The History of London*, London, Longmans, Green and Co. 1984., 159. – 161. str.

¹² Skupina autora, *Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće)*, Europapress Holding, Zagreb 2008., 476.-478. str.

uspjesi koji, u Europi pritisnutoj krizom, i dalje postižu građani Ujedinjenih Pokrajina. Nizozemski brodovi i poduzetnici su svugdje prisutni: na Baltiku gdje vladavaju trgovinom za Rusiju i iz Rusije, na sjevernu Europu ili na škotskim obalama gdje im pripada veći dio ulova na haringe, na morima zemalja Dalekog istoka ili na južnom Atlantiku, u francuskim lukama gdje sir, haringe, tkanine i tropske proizvode mijenjaju za vino, rakiju, sol i žitarice, na Sredozemlju, gdje na talijanskim obalama trguju kožom iz Rusije, katranom, mirodijama, žitaricama primajući za uzvrat vino, ulje, komade srebra, koje će potom upotrijebiti za trgovanje na Levantu, u Maloj Aziji i u Siriji. Ovisnost o nizozemskom posredovanju prati ovisnost na polju prijevoza i na području financija jer Amsterdam monopolizira tržište razmjena, pokretnih dobara i tržište novca. Konkretno mjere protiv Republike Ujedinjenih Pokrajina (Nizozemske) će prva poduzeti Engleska. Pojavljuje se niz mjera koje iz temelja mijenjaju englesku ekonomsku politiku. Zakon o plovidbi – izdan 1651., 1660., 1662., i 1663. godine možda je i najznačajniji iz tog vremena i njime engleska vlada istovremeno postiže promicanje brodograđevne industrije i smanjenje nizozemskog posredovanja na polju trgovine i prijevoza, a u korist nacionalnih trgovaca i brodovlasnika. Takve mjere potaknule su ratove između Engleza i Nizozemaca koji su trajali od 1652. do 1674. godine.¹³

Nakon što su se okolnosti za Republiku Ujedinjenih Pokrajina naglo promijenile, a ekonomski suparnici postali otvoreni konkurenti i uveli protekcionističke mjere, procvat Republike je okončan. Blagostanje 17. stoljeća za Nizozemsku je bilo kratkog vijeka i odnosilo se samo na neka urbana središta holandske pokrajine.¹⁴

Dugo vremena historiografi su suprostavljali 16. i 17. stoljeće: prvo je bilo stoljeće velikog prosperiteta, zlatno stoljeće za veći dio Europe; dok je 17. stoljeće, naprotiv, bilo mračno stoljeće u znaku opće krize. Ta slika nije potpuno pogrešna, ali ipak sadrži mnogo nijansi. Prva polovica 16. stoljeća bio je uspješan period za dobar dio središnje Italije, tada jednog od najvažnijih područja europskoga gospodarstva. U drugoj polovici stoljeća Nizozemska se transformirala u bojno polje za neovisnost Ujedinjenih Pokrajina, a bogati Antwerpen je u potpunosti uništen. Južnu Njemačku obilježavao je najprije prosperitet povezan s aktivnostima njezinih trgovaca-bankara, ali je u drugoj polovici stoljeća bila pogođena dugom depresijom.¹⁵ Gradovi su propadali tijekom cijelog 16. stoljeća, a sretna iznimka bio je grad Hamburg, na sjeveru Njemačke, zahvaljujući razvoju pivovara, brodogradilišta, te trgovačkim i financijskim aktivnostima. Sedamnaesto stoljeće bilo je nesretno doba za Italiju, Španjolsku, velik dio

¹³ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 478.-480. str.

¹⁴ Isto, 602. str.

¹⁵ Isto, 426. str.

Njemačke i Osmansko Carstvo. Ali nije bilo tako za Nizozemsku, Englesku i Švedsku za koje je 17. stoljeće bilo zapravo stoljeće prosperiteta. Jedna od najvažnijih pojava europske povijesti bila je premiještanje težišta bogatstva i gospodarskog razvoja. Tijekom 16. stoljeća bogatstvo Španjolske pridonijelo je očuvanju odlične pozicije na Mediteranu. Međutim, potkraj 17. stoljeća mediteransko područje bilo je zapostavljeno, a težište europskog gospodarstva pomaknulo se na Sjeverno more i prema Atlantiku.¹⁶

U 18. stoljeću mogla se prepoznati zadivljujuća slika preookeanskog prometa, no unutareuropski promet još uvijek je imao važnu ulogu. Značajan porast doživjela je trgovina s baltičkim zemljama. Afirmacija Velike Britanije odvijala se paralelno s povlačenjem Ujedinjenih Pokrajina. Povlačenje iz trgovine s istokom povećalo je nizozemski promet prema sjeveru. Uloga posrednika na kojoj su Nizozemci temeljili svoje bogatstvo bila je u padu. Znatna prisutnost njihovih brodova u prometu roba za potrebe treće strane nije mogla prikriti uspon Velike Britanije, koja je većim dijelom samostalno uspjela uspostaviti veze s Baltikom. Francuska, opterećena hipotekom mornarice, nije uspjela uhvatiti ritam razvoja britanske konkurencije. Trgovačka razmjena između Francuske i Baltika nije prestala, no uvoz nije nikad prešao više od 10% ukupnog europskog uvoza, a francuski najam nije uspio naškoditi prevlasti britanskog ili nizozemskog s obzirom na to da je bio preskup. Rusi su isto tako imali značajnu ulogu u europskoj trgovini. Njihovo željezo gotovo je ostvarilo monopol i pokrivalo više od 60% cjelokupne britanske potražnje. Rusija se postavila kao velika trgovačka sila više okrenuta Europi nego Aziji. Iako je na Baltiku bila u drugom planu, Francuska je imala izvrsne veze s tržištima središnje Europe, gdje je Hamburg funkcionirao kao centar raspodjele proizvoda iz kolonija. Tržišni promet na Mediteranu bio je prilično dinamičan. Francuska je u njemu aktivno sudjelovala zadržavajući prilično dobru međusobnu razmjenu sa Španjolskom i Kraljevstvo Obiju Sicilija. Talijanski gradovi doživljavali su određenu stagnaciju. Genova nije imala velik značaj na trgovačkom planu, a to je djelomično kompenzirala zapaženom ulogom u području bankarstva. Venecija je bila u poteškoćama jer su gusari ometali njen promet. Trst koji je imao status slobodne luke bio joj je konkurencija u trgovini s Levantom te je ugrožavao njezine kontakte sa središnjom Europom. Ancona, isto kao slobodna luka, nizom odredaba ometala je mletačku trgovinu.¹⁷ Na Tirenskom moru velik procvat doživjela je slobodna luka Livorno. Zahvaljujući politici tolerancije, u toj su luci poslovni ljudi najrazličitijih vjeroispovjesti mogli neometano surađivati. Mnogobrojni britanski brodovi pristajali su u Livorno i služili se tom

¹⁶ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 426. str.

¹⁷ Skupina autora, Povijest, Knjiga 12, Kolonijalizam i građanske revolucije, Europapress Holding, Zagreb 2008., 229.-232. str

lukom kao bazom za svoju daljnju trgovinu prema Levantu. Grad Marseille, koji je bio slobodna luka još od 1689. godine, u francuskom je prometu prema Levantu igrao ključnu ulogu. Francuska je tijekom cijeloga 18. stoljeća držala prvo mjesto u trgovini sa Osmanskim Carstvom, no pred kraj stoljeća situacija za francusku trgovinu znatno se pogoršala spletom okolnosti. Nakon rusko-osmanskih ratova Francuska je izgubila položaj primata u trgovini s Osmanlijama, a preuzela ga je Rusija. Smanjivanju francuske razmjene krajem stoljeća pridonijele su poteškoće u tekstilnoj industriji i moćan položaj koji su Ujedinjene Pokrajine i Velika Britanija osigurale u Utrechtu.

Što se tiče samog prometa unutar Europe za razmjenu dobara, prednost se, prije svega, davala transportu vodenim putovima koji je bio jeftiniji i sigurniji. Na ceste se očigledno moglo manje računati. S obzirom na to da su ceste bile rijetke i općenito u lošem stanju potrebe vlasti, vojske i trgovine poticale su stvaranje projekata i rad na njihovu poboljšanju. Unatoč velikoj želji zbog koje su se posvuda zagovarali planovi za gradnju cesta, njihova se realizacija uvelike razlikovala. Na cestovnoj panorami Europe mnoge su regije bile posve zapostavljene. Organizacija prijevoza putnika bila je moguća prema najvažnijim gradovima, a putovanje je bilo sporo. U Velikoj Britaniji je u drugoj polovici stoljeća znatno napredovala organizacija prijevoza putnika i to u širenju prema manjim gradovima.

Britanci su bili i vrlo aktivni u gradnji kanala koje su probijali od Rusije prema Francuskoj, od sjeverne Italije prema Pruskoj, od Španjolske prema Skandinaviji dok su Nizozemci po takvim kanalima već bili nadaleko poznati. Ova groznica gradnje kanala zarazila je Europu koja je bila u punom ekonomskom razvoju. Došlo je do ponovnog procvata projekata u prometnim vezama koji su imali konkretne rezultate.

Sve zapaženija bila je prisutnost bogatih trgovaca i bankara u 18. stoljeću. Bankarska aktivnost u punom smislu te riječi razvijala se prema modernom financijskom poslovanju i već tada su bili očigledni znakovi duge tradicije gdje su se u jednoj osobi objedinjavale različite funkcije. Grupe trgovaca bankara često su bile organizirane na osnovi obiteljskih ili vjerskih veza. Važne su bile Amsterdamska banka osnovana 1609. godine i Engleska banka, osnovana 1694. godine kao privatna banka koju je kontrolirala država, a oko nje se stvorila gusta mreža pokrajinskih banaka. Uskoro su se bankari i banke pokazali dovoljno upornima da financiraju sektor manufakture. Financije i banka su se pokrenule da stvore dva svijeta s vlastitim karakteristikama između kojih su odnosi često bili zasnovani na nepovjerenju, a koji put i na otvorenom neprijateljstvu.¹⁸ Zbog brzog ekonomskog razvoja umnožili su se takozvani

¹⁸ Isto, 232.-242. Str.

vrijednosni papiri i uz njih vezani poslovi (mjernice, isplate, krediti). Činilo se da taj nevidljivi vrijednosni svijet zamjenjuje stvarnost i da se širi velikom brzinom, a njegov značajni dio bile su dionice i obveznice. Vrlo brojna, različitog tipa, različite veličine i općenito vrlo različita od onog što danas zovemo istim imenom, bila su u 18. stoljeću dionička društva. Različitim putevima nastajalo je pravo tržište vrijednosti čije je središte bila burza. Burza je bila središte kombinacija spletki, sreće i naglih preokreta. Financije i bankarske operacije koncentrirale su se prije svega na uglednim tržištima Hamburga, Frankfurta, Ženeve i Genove. Novac je, bez dvojbe, kružio brže u 18. stoljeću, nego u prošlosti i snažnije je poticao ekonomski život.¹⁹

3.2. Novovjekovni europski grad

U novom vijeku, važnost grada i sela izmjenjivala se kako su prolazile godine. Isprva, selo je bilo kolijevka gospodarstva te je imalo važniju ulogu nego grad kao urbano središte, no veliki gradovi, osobito oni sa stanovništvom koje se postupno popelo iznad sto tisuća stanovnika, dobili su na važnosti baš zbog svoje napućenosti i raznolikosti koju nude. U njima se odvijala trgovina iz cijelog svijeta, seljaci su sve više bili prisiljavani dolaziti u grad u potrazi za boljim životom, izvorom prihoda, a kako je trgovina bivala sve važnija i zastupljenija u cijeloj Europi, pa naposljetku i u svijetu, grad je postao kolijevka prvih korporacija koje su se razvile na lukama Londona, Amsterdama te nekih drugih važnih urbanih središta. Iz tog razloga važno je predočiti sliku novovjekovnog grada i života u njemu te to povezati s prekoceanskim korporacijama.

Od zapada prema srednjoj Europi gradska mreža bila je poprilično razvijena, što je dijelom bilo nasljedstvo Rima. Gradovi su se obnavljali dobrim dijelom u 12. i 13., te u renesansnom 16. stoljeću, ali ipak se ravnoteža u korist sela održala te je Europa u 18. stoljeću bila pretežno ruralni kontinent. U Europi je bilo 10 gradova koji su 1700. godine imali više od 100 tisuća stanovnika. Godine 1800. broj se popeo na 17 među kojima je bilo pet gradova s više od 200 tisuća stanovnika. Upadljivo se ističu veliki gradovi, ali glavni gradovi nisu uvijek bili najveći: tu se prvenstveno misli na glavne gradove talijanskih i njemačkih država. Iznad svih ističu se London i Pariz, pravi glavni gradovi Europe, kozmopolitski gradovi koji su raspirivali sveopću maštu. Glavni gradovi imali su jednu zajedničku karakteristiku: veličinu činovničko-vojnog aparata.²⁰ Uz brojno plemstvo, bogate građane i visoke službenike, u glavnim gradovima bio je i velik broj posluge. Za ljude sa sela koji su imali poteškoće s plaćanjem poreza, ili im se

¹⁹ Skupina autora, Povijest, Knjiga 12, Kolonijalizam i građanske revolucije, Europapress Holding, Zagreb 2008., 242.-244. str

²⁰ Skupina autora, Povijest, Knjiga 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 569.-576. str.

dogodila kakva prirodna katastrofa, poželjan položaj bio je onaj sluga u gradu, osobito ako bi uspjeli doći u službu bogataša. Onaj tko se selio, činio je to pod pritiskom bijede, a ne zbog snova o idealnijem životu u gradu. Znalo se da budućnost malo obećava jer je bila poznata prošlost prijašnjih generacija koje su išle istim putem, ali je grad ipak nudio različite poslove. Ako su stvari išle loše, počelo bi se prosjačiti što je čak moglo postati i posao. Mnoštvo siromašnih dolazilo je u grad, osobito u razdobljima oskudice i jake gospodarske krize. Npr. u Napulju, tijekom strašnog ožujka 1764. godine, došlo je 40 tisuća prosjaka koji su došli iz provincije. Na to se odgovaralo umnožavanjem mjera izгона. Između grada i sela postojalo je uzajamno nepovjerenje. Gradu je bila potrebna stalna opskrba hranom (najprije žitom) te je postojala sumnja prema seljacima, smatrajući ih sklonima da zadrže proizvode iz pohlepe. S druge strane, za seljake je grad bio neiscrpan izvor otimačine, stoga su se tužili na teške žrtve koje moraju podnositi u korist stranaca. Kontroliranje sela, njegovo podvrgavanje obvezama koje su mu osiguravale podređenost, držalo se neophodnim radi prehranjivanja brojnoga gradskog stanovništva i na taj način prevencije nemira. Tamo gdje je urbana koncentracija bila velika, strah za opskrbu hranom nije davao mir vlastima: Pariz, London ili Napulj trebali su biti opskrbljeni čak i po cijenu teškog gospodarskog života cijele zemlje. Trebalo se zalagati za to da u gradovima ne manjka kruha i da se njegova cijena ne mijenja.

Gomilanje stanovništva u gradovima stvaralo je, kako se već dalo primjetiti, splet problema. Centralna vlada i lokalne uprave uzaludno su pokušavale spriječiti širenje gradova ograničavajući gradnju novih građevina. London je do 1801. godine narastao na oko 900 tisuća stanovnika. Pariz je sa svojih 550 do 600 tisuća stanovnika 1789. godine bio drugi po veličini europski grad, odmah iza Londona.

Imućne osobe u gradu živjele su na nižim, a siromašni na višim katovima i u potkrovljima istih građevina u bijednim higijenskim uvjetima, u prljavštini i u mnoštvu. Gotovo u svim gradovima razlikovale su se pučke od rezidencijalnih četvrti.

U 18. stoljeću gradovi su se obnavljali i mnoge je zahvatila prava građevinska groznica. Briga za probleme stanovanja nižih slojeva bila je nedostatna i ti su se problemi produbljivali. Budući da su unutarnje četvrti bile srušene za gradnju novih, siromašnije stanovništvo često je bilo izloženo beskućništvu i snalazilo se na razne načine.²¹ Vlade spomenutih država nedostatan su poduzimale mjere i inicijative da se navedeni problemi riješe. Bogati i siromašni možda su različito živjeli i umirali, ali ni jedni ni drugi nisu izmaknuli određenim karakteristikama

²¹ Skupina autora, Povijest, Knjiga 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 576.-584. str.

urbanog prostora. Bogati i siromašni prelazili su ulice, prljave i zapuštene. Urbana stvarnost zapravo je bila dramatična i puna nevolja.

Prije prikaza pravih kozmopolitskih velegrada novog vijeka, valja spomenuti grad koji je bio trgovačko središte Europe još u srednjem vijeku, Bruges. U njemu su se susretali cijelo Sredozemlje, Portugal, Francuska, Engleska, porajnska Njemačka te gradovi koji su pripadali hanzeatskim udruženjima.²² Grad je imao 35 000 stanovnika 1340. godine, a 1500. taj se broj popeo do gotovo 100 000 stanovnika. U tom vremenu smatran je kao jedan od najlijepših gradova svijeta od strane mnogih suvremenika, a imao je uz to i vrlo razvijenu kulturu rada. Bio je sjedište tekstilne industrije, a ona se širila po drugim flandrijskim gradovima poput Ganda i Ypresa. U to vrijeme, ta industrijska oblast nije imala premca u Europi. Na vrhuncu Brugesova trgovačkog života, uz sajmove se stvara glasovita burza koja će uskoro postati središte detaljno razrađene trgovine novcem.²³

Vrlo značajan u trgovačkom svijetu bio je i flandrijski grad Antwerpen. U tom gradu očitovao se snažan talijanski utjecaj na arhitekturu te je grad nastojao povezati kvantitetu s kvalitetom. Dakle, postojala je određena briga za prostranstvo, red i perspektivu čime se ne mogu pohvaliti mnogi veliki gradovi Europe s početka 16. stoljeća. Kroz cijelo stoljeće Antwerpen je gradio otmjene spomenike: toranj katedrale koji je bio prvi takve vrste u Europi, gradsku vijećnicu te zgrade korporacija oko nje. Iz tog razdoblja je i zid koji je opasavao grad i održao se sve do 19. stoljeća. Glavna os grada bila je Pivarska ulica, koja je sadržavala 24 pivnice, te jednu vodoopskrbnu zgradu. Stari grad je sadržavao prostor za mesno središte, dok je izvan zidina napravljena široka avenija duž koje su građene seoske kuće.²⁴

Novija povijest Londona računa se od velikog požara 1666. godine. On se obnavljao velikom brzinom, a najviše između 1700. i 1730. godine. Razvoj je poticao bogati društveni sloj kojima bogatstvo nameće nove načine ponašanja i natjecateljsku potrošnju. Vlasnici zemlje često su bili veliki aristokrati i nesavjesni graditelji koji se nisu ustručavali, usprkos riziku pogubnih urušavanja, upotrebljavati loš građevinski materijal. Nisu tražili ništa više osim rješavanja stambenog pitanja. London je bio multifunkcionalni grad u pravom smislu te riječi, gomilajući različite funkcije: upravne, trgovačke, financijske.²⁵ Grad je bio i sjedište manufakturne aktivnosti kao što je tkanje svile čiji su radnici morali živjeti u najtežim uvjetima. Duž obale

²² Hanze - trgovačka udruženja koja su postojala od polovine 12. stoljeća do polovine 17. stoljeća a cilj im je bio zastupanje zajedničkih gospodarskih interesa, osobito prema inozemstvu.

²³ Fernand Braudel, Vrijeme Svijeta, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća, August Cesarec, Zagreb, 1992., 110. str.

²⁴ Jean Delumeau, Civilizacija renesanse, Književna zajednica Novog Sada, 1989., 295.-296. str.

²⁵ Skupina autora, Povijest, Knjiga 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 584.-585. str.

rijeka Temze događala su se mnoga teška kriminalna djela. Uz organizirane bande, mornare, istovarivače, čak su i sami čuvari običavali krasti. Iz toga su proizlazili ozbiljni problemi javnoga reda, za čije su se održavanje brinule potpuno neprimjerene službe. Tako je na velikom urbanom prostoru Londona koji je uključivao i predgrađ, a zapravo bila neka vrsta poluanarhije. London je bio grad vidljivih proturječja, od značajnih ljepota do najturobnijih degradacija.

Slično je bilo i u Parizu. On se širio jednako silovito, brzo i nekontrolirano. Njegov rast potaknut od strane plemića i visokog građanstva bio je predmet kritike mnogih suvremenika. Tijekom 18. stoljeća glavni francuski grad trebao je odgovoriti sve potrebnijem i mučnom zahtjevu za stanovanjem, što je i činio improvizacijom i neredom, a kuće su se gradile jedne kraj drugih. Neka predgrađa, osobito ona zapadna, nastojala su postati rezidencijalni dijelovi, dok su druga poprimila vidljive karakteristike obrtničkih i manufakturnih predgrađa. Nadgledati ovako brojno stanovništvo nije bilo lako, ali se u Parizu pokušavalo bolje i više brinuti o tome nego što je to bio slučaj u Londonu. U Parizu je uveden zamjenik policije oko 1667. godine koji je imao dužnost brinuti se o raznim pitanjima, od gradske čistoće do požara, od opskrbe hranom do nadgledanja svratišta i gostionica, od zatvora do ulične rasvjete. Rijeka Seine bila je žila kucavica grada, ali slično kao i u Londonu Temza, i izvor mnogih nedaća.

Beč je imao nešto drugačiju situaciju jer je za razliku od Pariza i Londona sačuvao svoje zidove te je sve do polovice stoljeća nastavio živjeti u atmosferi opsadnoga stanja. Kada se proširio veći osjećaj sigurnosti, gradski je život dobio nove impulse, tako da su se bez pretjeranog nepovjerenja mogli prihvatiti imigranti najrazličitijih etničkih grupa. Osjećaj sigurnosti ovisio je o činjenici da se za održavanje javnog reda brinula vojska, preoblikovana i pojačana tako da je mogla jamčiti sigurnost od mogućih vanjskih napada. Beč je do 1793. godine imao između 235 i 260 tisuća stanovnika, što je bio velik broj, ali još uvijek daleko od Londona i Pariza.

U Petrogradu se odvijala snažna imigracija, jak razvoj trećeg staleža uz znatan broj vojnika i posluge i rijeka Neva sa živopisnom obalom i nezanemarivom lukom. Imao je velikih poteškoća u opskrbi hranom, s obzirom da se nalazio u središtu siromašne regije, Petrograd je imao najkraću povijest u odnosu na prethodna tri velika grada. Nastao je na temelju želje Petra Velikog da se približi zapadu, ali i da ima utvrdu u obrani protiv Šveđana. Radovi su započeli 1703. godine i trajali nekoliko desetljeća.²⁶

U 15. i 16. stoljeću Lisabon je uz Porto jedan od najvažnijih pomorsko-trgovačkih središta tadašnje Europe. Iz njega je 1497. godine Vasco da Gama krenuo na put oko Rta dobre

²⁶ Isto, 585.-586. str.

nade, jedno od najvažnijih putovanja u povijesti. Grad je već sredinom 16. stoljeća bio metropola i s više od 100 tisuća stanovnika najveći grad na Pirenejskom poluotoku.²⁷ Kako je Portugal postupno gubio svoje kolonije, tako su i njegovi najvažniji lučki gradovi zapali u krizu, zajedno s čitavim gospodarstvom zemlje. Planski je obnavljan nakon katastrofalnog potresa popraćenog požarima 1755. godine. Obnova je tekla velikom brzinom pod autoritetom vlasti i bez većih zastoja, a prema planu je u idućih desetak godina izgrađeno novo središte grada koje je bilo primjer baroknog urbanizma.²⁸

Rim je pomno obnovljen i utvrđen nakon što su se pape vratile u njega iz „avinjanskog sužanjstva“ 1377. godine. Rim je postao gradilište najvećih razmjera pod vodstvom papa koji su imali priljev novca iz cijelog kršćanskog svijeta. Svi veliki graditelji, arhitekti i umjetnici tog vremena bili su u službi moćnih papa. Barokni Rim je svojim crkvama, palačama i umjetničkim bogatstvom postao nenadmašna metropola. Papa Siksto V., nazivan još i „papa graditelj“, došao je na stolicu 1585. godine te je započeo treću i najopsežniju obnovu Rima. Velik dio njegovih urbanističkih zamisli ostao je neostvaren jer su njegove zamisli često puta nadilazile realne mogućnosti. Velika ulaganja u izgradnju nisu se kapitalizirala, privreda grada je stagnirala, a broj stanovnika koji je u 17. stoljeću dosegao 100 000 nije dalje bitno rastao kao što je to bilo u godinama obnove.²⁹

Ti glavni gradovi bili su važna središta u gospodarskom životu zemalja, čak i na međunarodnom planu. Osobito je to bio London kao trgovačko, bankarsko i financijsko središte iznimne važnosti te je težio istisnuti Amsterdam, ali i druge gradove koji su bili začetnici gospodarskog razvoja u 18. stoljeću. Na francuskoj atlantskoj obali Nantes se obogatio trgovinom robljem. Grad se proširio i obnovio zahvaljujući doprinosima, ali i poticanjem naseljavanja (do 1790. godine imao je 80 tisuća stanovnika). Le Havre i Marseille bili su vrlo aktivne luke, ali prvenstvo u Francuskoj imao je Bordeaux, grad koji je u drugoj polovici 18. stoljeća ostvarivao 25 posto čitave francuske vanjske trgovine. Liverpool je zasjeo na prvo mjesto engleskih luka. Porast stanovništva tog grada bio je ogroman. Do 1801. godine imao je 78 tisuća dok je samo stoljeće prije imao 12 tisuća stanovnika. Liverpool je bio predmet divljenja mnogih suvremenika, no isto tako mogu se uočiti patnje crnih robova istrgnutih iz svoje domovine, prevezenih kao životinje te tlačanih na razne načine.³⁰

²⁷ Bruno Milić, Razvoj grada kroz stoljeća III., Novo doba, Školska knjiga, Zagreb 2002., 247. str.

²⁸ Isto, 247. str.

²⁹ Isto, 165.-166. str.

³⁰ Skupina autora, Povijest, Knjiga 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008., 586.-590 str.

Još neki lučki gradovi Europe naročito su se isticali. U Francuskoj još treba spomenuti Lyon kao značajan industrijski grad, a zanimljiva pojava bili su „novi gradovi“ u Engleskoj. Oni su se počeli razvijati poprimajući najmodernije industrijske karakteristike. Leeds, Birmingham i Manchester uzdizali se se iznad nekih gradova čija je stara slava već lagano počela blijediti.³¹

³¹ Isto, 586.-590 str.

4. Europske prekoceanske kompanije

Povlaštene kompanije bile su komercijalne organizacije koje su uživale posebne privilegije odobrene od države najčešće kraljevskom poveljom. Većina ih je stvorena od strane trgovaca u Europi između 16. i 19. stoljeća, u Engleskoj, Škotskoj, Nizozemskoj, Španjolskoj, Portugalu, Francuskoj i dalje. Većinu povlaštenih kompanija formirali su ulagači koji su htjeli iskoristiti komercijalne mogućnosti u određenim granama trgovine, često u specifičnim krajevima svijeta. Taj fenomen rezultirao je rastom europske trgovine sa Afrikom, Amerikom i Azijom od 16. stoljeća pa nadalje, a mnoge kompanije specijalizirale su se u razmjeni i ostalim ekonomskim aktivnostima u ovim dijelovima svijeta. U mnogim slučajevima, bliski odnosi između kompanija i država koje su im odobravale određene povlastice poveljama odražavale su se u rasprostranjenim intelektualnim idejama o prirodi ekonomske aktivnosti i državnoj moći u periodu između 16. i 18. stoljeća. U suštini, one su pretpostavljale da su globalno bogatstvo i globalni resursi ograničeni i da je državna moć ovisila o njihovoj mogućnosti da kontroliraju što je više moguće svjetske trgovine i resursa. Ove ideje činile su pojam „merkantilizam“ i povelje namjenjene kompanijama u tom periodu često su imale namjeru pomoći državi u dobitku i kontroli nad trgovinom i resursima na štetu rivalskih kompanija tj. zemalja. Monopoli nad određenim granama prometa (kao što je monopol trgovine Britanske Istočnoindijske kompanije nad Indijom i Azijom) bili su odobravani i shodno tome povlaštene kompanije su postale organi carske ekspanzije i kontrole. Ovakav način rada kompanija nadživio je eru merkantilizma s kompanijama kao što su Britanska Južnoafrička kompanija koja je stvorena sa specifičnom zadaćom promoviranja imperijalnih interesa. Vodeći ulagači i upravitelji kompanija prigrabili su značajan politički utjecaj u državama koje su im davale povlastice. U nekim slučajevima, to se događalo jer su kompanije imale vrlo bitnu ulogu u posuđivanju novca vladama (npr. Britanska Istočnoindijska kompanija u 17. i ranom 18. stoljeću.). Isto tako i zbog važnosti kompanije u omogućavanju nabavke važnih resursa i prihoda iz prekoceanskih kolonija. Dakle, povlaštene kompanije bile su politička i carska tijela pored toga što su bile i komercijalne organizacije.³²

³² Tony Webster, *British and Dutch Chartered Companies*, oxfordbibliographies.com

4.1. Portugalska trgovina u Aziji i Africi

Portugalska pustolovina prvo u Africi, a zatim u Aziji otvara Europi nove horizonte: Portugalcima se otvara niz istraživačkih i izviđačkih putovanja koja se pretvaraju u osvajanje i iskorištavanje otoka na Atlantiku, te razvija se trgovina s afričkim zemljama kojima se konji, koralji, tekstilni proizvodi, galanterijska roba i srebro daju u zamjenu za robove, mirodije, bjelokost te posebno, zlato. Zbog trgovine zlatom stvorena su prva portugalska naselja duž afričkih obala, a u Gvineji je osnovan Sao Jorge de la Mina, prvi europski grad izvan Europe. U tom gradu sakupljen je velik dio zlata koji je obogatio portugalsku krunu. Zajedno sa zlatom brodovi su u Lisabonu iskrcavali afrički papar koji će se ponovno izvoziti u Flandriju i Veliku Britaniju.

Od kraja 16. stoljeća izvaneuropski teritoriji su zapravo iberski teritoriji, a granice su utvrđene ugovorom u Tordesillasu 1494. godine. Crkva je odobrila taj dokument te su time dvije iberske krune imale pravo iskorištavanja tog blaga. Takav značajan plijen izazvao je zavist i pohlepu drugih nacija, no ipak, sve do kraja 16. stoljeća, nasljednici prvih konkvistadora sposobni su zadržati kontrolu nad područjima Novog svijeta i nad tržištima Indijskog oceana. Nakon što je završila faza osvajanja i pljačkanja, pojavili su se problemi upravljanja nad stečenim prostorima zbog vrlo malog broja ljudi na velikim površinama.

Nakon završetka razdoblja zlatne groznice, na gospodarskom se planu otvara razdoblje potrage za srebrom. Glavna nalazišta bila su na obroncima Sierra Madre, zatim rudnik u Potosiju (današnja Bolivija) gdje se srebro dobivalo rafiniranjem olova. Iz luke Veracruz (Meksiko) srebro se slalo u Seville.

Glavni je proizvod portugalskih zemalja u Americi šećer iz trske oko čije se proizvodnje i trgovine strukturira čitavo kolonijalno društvo. Pored šećera, na Karipskim otocima opustošenim od epidemija i izrabljivanja radne snage, te u Plati, nekoliko tisuća bijelaca i mješanaca brinulo se za stada goveda koja se brzo šire i koja opskrbljuju brodove u prolazu mesom i kožom.

Vrijednost prihoda koje su Iberci dobivali od trgovine srebrom, šećerom, drvetom, duhanom i pamukom, te nešto manje značajno sapunastim stvarima i bojama, bila je ogromna. To bogatstvo, zahvaljujući financijskom posredovanju, trgovini i krijumčarenju, te gusarstvu i trgovačkoj konkurenciji respoređivalo se po čitavoj Europi.³³

Mnogi su razlozi uvjetovali otjecanje dragocjenih metala s Pirenejskog poluotoka: financijski zahtjevi krune, stalni sukobi, nesposobnost lokalnih manufaktura da ispune zahtjeve kolonija,

³³ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće), Europapress holding, Zagreb 2008. 459-461 str.

položaj Lisabona i Seville, troškovi opremanja brodova zlatom i srebrom. Približavanjem 17. stoljeća postupno se smanjuje važnost Pirenejskog poluotoka u atlantskoj trgovini, a istovremeno raste uloga drugih europskih naroda koji vrše sve veći pritisak kako bi se ubrzalo uključivanje gospodarstva Novog svijeta u tokove svjetske trgovine. Uskoro dolazi naglo opadanje španjolskog monopola. Procjene proizvoda namijenjenih izvozu preko Atlantika iz Cadiza iz 1960. godine, pripisat će 25% vlasništva francuskim trgovcima, 30% Nizozemcima, 18% Englezima i Nijemcima, a samo 5% Španjolcima.

Portugalsko osvajanje bilo je nazivano „talasokratskim“ jer se odnosilo više na osvajanje obala i mora nego na teritorij i stanovništvo. Portugalci su bili najviše zainteresirani za nadziranje papra i mirodija, a vršili su ga putem povezanog niza predstraža od Arguire na ulazu u Saharu, do Macaua na Tihom oceanu. Ratna mornarica je stalno boravila u Tihom oceanu kako bi spriječila krijumčarenje i pokušaje odmazde starih gospodara na putevima mirodija. Kao i kod Španjolaca, radilo se o trgovini koja nadilazi nacionalne granice, te od koje ima koristi cijela Europa.

Papar je dugo bio strateški artikal, ali je počeo gubiti važnost kako je odmicalo 16. stoljeće. U europskoj ekonomskoj ekspanziji 16. stoljeća profinjuju se ukusi i povećava se potražnja za finim mirodijama: od muškatnog oraščića s Ceylona, do klinčića s Malajskih otoka, do muškata iz Bande itd. Lisabon je previše udaljen od velikih potrošačkih tržišta Sjeverne Europe, a nema, poput Venecije i Bruges, te Amsterdama, a kasnije i Londona, sposobnost da postane privlačan za velike obitelji-poduzeća koje vladaju tržištima na kontinentu. Portugalski kraljevi su zbog toga donijeli odluku da Antwerpen učine središtem preraspodjele svojih mirodija. Za taj flamanski grad počinje razdoblje velikog blagostanja jer mirodije privlače češki bakar i tirolsko srebro, koje Portugalci traže kao zamjensku robu za njihova trgovačka dobra s Dalekog istoka, a uskoro europske trgovačko-bankarske kuće pretvaraju taj grad u važno bankarsko središte. U Antwerpenu se obrađuju sirovine s Baltika, engleska vuna, flamanska platna, francuski proizvodi koje će se slati preko Atlantika, Španjolska šalje u Antwerpen vunu, sol, vino, sušeno voće, ulje, šećer s kanara te proizvode iz kolonija kao što su grimiz, drveni proizvodi itd.³⁴

³⁴ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće), Europapress holding, Zagreb 2008. 461-464 str.

4.2. Britanska istočnoindijska kompanija

Britanska istočnoindijska kompanija bila je jedinstven slučaj u svjetskoj povijesti. Nastala je iz ideja svega nekoliko individualaca, a s vremenom je postala komercijalno tijelo s ogromnim resursima i uz nepredviđene okolnosti postala je nezavisna sila dok su ljudi koji njome upravljaju postupno ostali bez ikakve moći i političkog utjecaja.

Ovo iznimno komercijalno tijelo formirano je u Londonu 1599. Sljedeće godine dobilo je dokument od Britanske krune s kojim je formirano kao korporacija na petnaest godina pod nazivom „Uprava i kompanija trgovaca koji trguju u Istočnu Indiju.“ Rečeno je da su čisti profiti dosegli u svega nekoliko godina 200 posto. Godine 1611. Kompanija je dobila odobrenje od strane indijskog mogula da uspostavi tvornice na nekoliko dijelova obale Indije, a za uzvrat da mora dati umjeren izvoz svojih pošiljki. Uspjeh njihovog poslovanja bio je toliko velik da je njen kapital postupno rastao, a prava na trgovinu su se obnavljala i proširivala, za koje je država dobivala velike sume novca, a poneki visoki državnici dobivali su direktne privilegije. Vojvoda od Leedsa jedna je od takvih osoba, a za primanje 5 000 funti od strane Kompanije sudski je gonjen.

Godine 1661. Kompaniji je odobren novi dokument u kojem su potvrđene sve njene prijašnje privilegije, ali dodana je i jedna bitna stavka koja kaže da mogu „zaratiti ili sklopiti mir s bilo kojim ljudima koji nisu kršćani.“ Od tog trenutka, Istočnoindijska kompanija više nije bila samo trgovačka kompanija koja je bila produžena ruka Britanske trgovine, već je više sličila delegaciji moći i neovisnosti Velike Britanije poslana na Istok. Sklop kompanije, stoga, započeo je kao trgovina, a završio kao Carstvo. Edmund Burke³⁵ je 1788. rekao: „Istočnoindijska kompanija postala je to što jest – veliko carstvo koje pod sobom nosi veliku trgovinu. Ista moć postala je trgovcem, ista moć postala je vrhovni vladar. Zapravo, Istočnoindijska kompanija u Aziji je postala država premaskirana u trgovca.“

Vlast u Indiji ostala je takva dugi niz godina. Paralelno su nastavljene trgovina, opsežni ratovi i aneksija nekih od najplodnijih i najbogatijih provincija u Aziji. Ta osvojena područja smatrana su samo dijelom dionica u trgovanju kompanije i redovito su davana u posjed avanturistima koji su iz godine u godinu napuštali obale Engleske te su se nakon kratke karijere haranja vraćali s izobiljem bogatstava kako bi lagodno uživali u plodovima svoje tiranije dok su ih vladajuće klase vrlo malo ometale nakon povratka u svoju državu.³⁶ Ipak, nakon dužeg

³⁵ Edmund Burke – irski britanski državnik, teoretičar politike i filozof

³⁶ The Victorian Web, How is India to be Governed, Bentley's Miscellany 43, veljača 1858, (George P. Landow, Albert Pionke, Hannah Wilkes, Anne Franklin Lamar), str. 111./112.

vremena korupcija Indijske vlade i tiranija njihovih agenata pridobila je pozornost javnosti. Pred kraj 18. stoljeća javna optužba upućena Warrenu Hastingsu dokazala je da je naciji ipak probuđen osjećaj dužnosti i odgovornosti. Mjere za popravljavanje situacije prvi puta su se ozbiljno promišljale i raspravljale u parlamentu. Prva velika mjera koja je posljedica tog poboljšanog javnog osjećaja, bila je slavna *Istočnoindijska povelja g. Foxa* 1783. godine. Taj veliki državnik, kojega je smetala počinjena velika nepravda koju je Donji dom parlamenta iznio na svjetlo, u značajnom govoru predstavio je plan kojim bi se regulirali trgovački poslovi Kompanije kod kuće, ali i kojim bi se bolje vladalo teritorijima izvan granice. Njegov plan bio je smjeniti dvije uprave vlasnika i direktora tako što bi sav teritorij, prihod i trgovinu Indije podijelio na sedam povjerenika, koje će birati parlament, a oni će imati moć zapošljavanja i otpuštanja svih osoba u službi Kompanije. Devet pomoćnih povjerenika zakonodavstvo bi zaposlilo kako bi pomogli u detaljima trgovine, a bili bi pod autoritetom više uprave. Povelji se žestoko usprotivila tadašnja vlada te je odbačena bez velike potpore u gornjem domu parlamenta, koji se sastojao od velikaša koji su bili direktno podređeni tadašnjoj vlasti.

Javno mišljenje bilo je previše značajno čak i u ono vrijeme da bi se potpuno zanemarilo. William Pitt³⁷ se 1784. obvezao na mjere poboljšavanja dok mu je zapravo zaista bilo stalo do interesa i zadovoljstva Indije. Iznio je svoju povelju kojom bi se bolje upravljalo poslovima u Indiji te je uspostavio važeću kontrolnu upravu. Ta povelja bila je nedržavni pokušaj izbjegavanja, prije nego hvatanja u koštac sa pravim problemima. Istočnoindijska kompanija se pokazala kao korumpirana i nepopravljiva te je nekoliko puta iznova gubila svoj kapital. Kao komercijalno tijelo Kompanija je bankrotirala i po svakom principu pravde trebala je biti lišena bilo kakve političke moći, a njena pitanja zaključena. No, g. Pitt je bio nespreman za upravljanje Indijom iz Londona te je, zbunjen konfliktnim shemama i interesima, pokušao ponovno uspostaviti vladu u Indiji kompanijom koja se često odnosila s najgorim neznanjem i neuspjehom čak i u svojim legitimnim poslovima.³⁸ On je održao vladavinu u Indiji kroz Upravu direktora, ali je ograničio njihovu političku moć s nekoliko, kako je on mislio, spasonosnih regulacija, i sa stalnom Kontrolnom upravom koja se sastojala od ministara u visokoj službi britanske krune. Istočnoindijska kompanija je do tada postala jednim od najkorumpiranijih i najdestruktivnijih oblika tiranije koji su ikada postojali na svijetu.³⁹ Takve dvije Uprave, koje imaju nominalnu autonomiju, nisu mogle postojati zajedno te je uskoro Kontrolna uprava postala superiornijom,

³⁷ William Pitt Mlađi – Britanski političar na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, Britanski premijer od 1783.-1801. te od 1804. do 1806. kada je i preminuo.

³⁸ The Victorian Web, How is India to be Governed, Bentley's Miscellany 43, veljača 1858, (George P. Landow, Albert Pionke, Hannah Wilkes, Anne Franklin Lamar), str. 111./112.

³⁹

dok je Uprava direktora ostala na podređenoj savjetodavnoj ulozi. Britanski su teritoriji u Indiji 1793. godine, zajedno sa ekskluzivnom trgovinom, dani Kompaniji na još dvadeset godina. Tisuću osamsto i četrnaeste godine dokument je obnovljen i produžen na još dvadeset godina, a trgovina je otvorena uz, doduše, određene zabrane. Monopol trgovine s Kinom i svi teritorijalni prihodi Indije i dalje su nastavili ići Britaniji sve do 1834. godine. Smatra se da je te godine, Istočnoindijska kompanija, kao komercijalno tijelo, izumrla. Privilegije kompanije su u potpunosti ukinute, ali vladanje Indijom je nastavljeno kroz Upravu direktora, što je bila izvanredna vrsta nepravilnosti jer više nije postojala kompanija kojom bi se upravljalo. Jedini izgovor koji bi se mogao pripisati ovoj nepravilnosti bila je poteškoća postavljanja potpuno nove vlasti za Indiju i navodna potreba izdržavanja ovakve vlasti dok se veća pozornost ne bude mogla posvetiti Indijskim pitanjima. Ukratko, kapital sada već bivše kompanije postao je dionicom britanske vlade. Vlasnici ovih dionica više nisu imali nikakvih interesa niti mogućnosti uvida u pitanja Indije, ali apsurd Uprave direktora i dalje je postojao.

Parlamentarna ispitivanja i analize 1852.-1853. godine rezultirala su samo neznatnim modifikacijama starog sustava. Nakon dvije sjednice istraživanja i ispitivanja nebrojenih svjedoka, Gornji i Donji dom parlamenta nije uspio napraviti ništa osim neznatne promjene Uprave direktora. Zastarjeli i beskoristan sustav gotovo je u potpunosti zadržan. Ne samo da je taj sustav bio apsurdan, već i štetan. Dopušteni su i povremeni sastanci dioničara Istočnoindijske kompanije što se nastavilo kroz još nekoliko godina. Još veća fikcija od samih dioničara bila je Uprava direktora koju su činili nekoliko taštih i nevažnih individualaca koji su se sastajali dva puta na godinu. Raspravljali su o interesima carstva koje su posebno motrili. Na taj je način, u široj javnosti zadržana slika „Kompanije“ kao postojećeg tijela, s teritorijalnim pravima te političkom i komercijalnom organizacijom. Na europskom kontinentu ta je zabluda bila vrlo raširena, što nije iznenađujuće, jer čak su i ljudi određenog ugleda u Britaniji bili na ovaj način obmanuti.⁴⁰

Indijsko stanovništvo osjećalo se kao da ih se daje nekome drugome na raspolaganje, a ne Britaniji, osobito nakon dokumenta iz 1833. godine kojim je Kompanija dobila teritorije Indije na još dvadeset godina u zakup. Takva koncepcija sve se više formirala među indijskim stanovništvom i sve dok je postojala fantomska Istočnoindijska kompanija koja vlada Indijskim teritorijima, postojao je i određeno negativno raspoloženje i protivljenje prema Engleskoj.

⁴⁰ The Victorian Web, How is India to be Governed, Bentley's Miscellany 43, veljača 1858, (George P. Landow, Albert Pionke, Hannah Wilkes, Anne Franklin Lamar), str. 112./113.

Vladanje Indijom trebalo je biti u ime Krune, a to bi potaklo određeno poštovanje ljudi Indije prema njihovoj vlasti te bi se tako povećala stabilnost Carstva.⁴¹

4.2.1 Indijska pobuna 1857. i raspad Istočnoindijske kompanije

Britanska Istočnoindijska kompanija je 1858. godine kontrolirala je više od 1.6 četvornih milja teritorija Indijskog podkontinenta. To veliko područje kontrolirano bilo je pod zaštitom ogromne vojske koja se sastojala od tri glavna stožera u Madrasu, Bengalu i Bombayu. Sama vojska autohtonog stanovništva činila je oko 280 000 ljudi što je bila najveća dobrovoljna plaćenička vojska na svijetu i snažan strateški alat za Britansku dominaciju. Udio Europskih vojnika bio je oko 40 000, a vojska Kompanije i vojska Engleske krune držala se odvojeno i nisu pretjerano simpatizirali jedni druge.

Problemi su započeli kada se plaća Indijskim vojnicima smanjila, a troškovi života povećali. Još ozbiljniji bili su povećani problemi komunikacije i razumijevanja između Britanskih časnika i izvornog stanovništva koje je činilo vojsku. Isto tako, problem su predstavljali činovi unutar vojske. Napredovanje je bilo sporo jer su bolji položaji dolazili samo s godinama, a ne sa zaslugama. Nadalje, niti jedan indijski časnik nije mogao biti na jednakom ili višem položaju od britanskoga što je svakako vodilo do problema u komunikaciji pa tako i sa autoritetom. Britanski časnici su često znali izbivati sa svojih položaja kako bi zarađivali sa strane u nekim drugim poslovima. Opće nezadovoljstvo je poraslo nakon naglog širenja britanske moći kada su osvojili Punjab 1848. i Awadh 1856. godine. Osobito nezadovoljstvo osjetilo se u Bengalskoj vojsci koja je bila daleko najveća od tri. Postojao je i strah da su Britanci htjeli preobratiti populaciju Indije na Kršćanstvo.

Prva lokalna pobuna dogodila se u mjestu Mirath, a uskoro su dijelovi nezadovoljne Bengalske vojske nastavili slične pobune. Pobunjena vojska udružena s konjicom marširala je prema Delhiju gdje su ih dočekali Indijski vojnici raširenih ruku. Proglasili su osamdesettrogodišnjeg mughalskog cara Bahadur Shaha vođom oko kojega će se pobunjenici okupiti.

U slijedećih nekoliko mjeseci veliki dio sjeverne i središnje Indije više nije bio u Britanskoj kontroli.⁴² Tek u jesen 1857. godine Britanci su uspjeli značajno kontrirati pobuni te su ponovno osvojili Delhi. Na obje strane dolazilo je do velikih masakara koji su ostali zapisani

⁴¹The Victorian Web, How is India to be Governed, Bentley's Miscellany 43, veljača 1858, (George P. Landow, Albert Pionke, Hannah Wilkes, Anne Franklin Lamar), str. 112.-115.

⁴² Heather Streets, The Rebellion of 1857: Origins, Consequences and Themes; Teaching South Asia, An Internet Journal of Pedagogy, Volume I, No I, Winter 2001.

u povijesti te samo povećali mržnju između dva naroda. Naposljetku su Britanci, potpomognuti razno-raznim pojačanjima i generalima kao što je poznati John Lawrence uspjeli ugušiti pobunu. No, ona je dovela do velikih promjena.

Politički i administrativno pobuna je donijela kraj Istočnoindijske kompanije i njena moć i teritorij prebačeni su Britanskoj kruni 1859. godine. U vojnom smislu pobuna je dovela do velikog broja promjena u strukturi i gledištima na indijsku, ali i britansku vojsku. U Britaniji kriza je rezultirala spajanjem vojske Kompanije sa vojskom Krune koje je tada činilo ukupno 80 000 ljudi stacioniranih na potkontinentu. U Indiji je raspust šezdeset i devet od sedamdeset i četiri regimente Benglaske vojske zahtijevao potpunu rekonstrukciju vojske s ljudima što drukčijeg podrijetla od onih koji su do tada bili u vojsci i pobunili se.⁴³

4.3. Nizozemska Istočnoindijska i Zapadnoindijska kompanija

Nizozemska Istočnoindijska kompanija osnovana je 1602. godine i bila je aktivna sve do 1799. godine. Nizozemsko ime glasilo je Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), što doslovno znači Ujedinjena Istočnoindijska kompanija. Formirana je kao kombinacija merkantilnih organizacija iz različitih gradova u Hollandu i Zeelandu (dijelovi Nizozemske). Kompanija je sudjelovala u trgovini u samoj Aziji, ali isto tako i trgovini između Europe i Azije. VOC se smatra općenito prvom multinacionalnom i kompanijom koja je izdavala dionice. S vremenom je postala najveće poduzeće koje se bavi razmjenom i transportom na svijetu. U 16. stoljeću trgovina sa Azijom uglavnom je kontrolirana od strane Portugala. Do kraja stoljeća Englezi i Nizozemci uspjeli su razbiti tu portugalsku superiornost te uspostaviti značajnu trgovinu sa Azijom.⁴⁴

Prva nizozemska ekspedicija oko Rta dobre nade na daleki istok 1595. godine bila je predvođena kapetanom Jan Huyghen van Linschotenom. On je bio Nizozemski trgovac čije je znanje o Orijentu dolazilo jedino od trgovanja u Lisabonu. Oni koji su preživjeli ovo putovanje, vratili su se u Nizozemsku dvije godine kasnije s vrijednim brodskim teretom. Uspostavili su i trgovački sporazum sa sultanom Bantama u Javi. Njihov povratak izazvao je veliko uzbuđenje među narodom te se uskoro godišnje oko deset privatnih brodova odvažavalo na putovanje na Istok u potrazi za svojom srećom i bogatstvom. U Nizozemskoj su shvatili kako njihovoj novoosnovanoj nezavisnoj republici ovakav način trgovine bez dozvole ne odgovara, te on

⁴³ Heather Streets, The Rebellion of 1857: Origins, Consequences and Themes; Teaching South Asia, An Internet Journal of Pedagogy, Volume I, No I, Winter 2001.

⁴⁴ Wieze van Elderen, The Dutch East India Company, european-heritage.org

zahtjeva kontrolu i zaštitu. Državni Generalat (nizozemsko tijelo koje se sastoji od delegata koji predstavljaju Ujedinjene Nizozemske Provincije) je 1602. godine formirao Nizozemsku Istočnoindijsku kompaniju s opsežnim privilegijama i moćima.⁴⁵ Bez nametanja ikakvih poreza, dan joj je monopol u trgovini s Istokom na dvadeset i jednu godinu. Dozvoljeno joj je da gradi utvrde, uspostavlja kolonije, kuje novac i zadrži mornaricu i vojsku po potrebi. Isto tako, imala je monopol na trgovinu u prostoru između Rta dobre nade i Magellanovog tjesnaca. Dvadeset godina kasnije, Zapadnoindijska kompanija (WIC) pridružila se VOC-u, a u njenu nadležnost spadala je trgovina između Rakove obratnice i Rta dobre nade.⁴⁶

S ovakvim pravima Kompaniji je trebalo samo nekoliko desetljeća kako bi oduzela Portugalu trgovinu začinima. Glavni je grad uspostavljen kod Batavije u Javi 1619. godine. Portugalci su istjerani iz Malacce do 1641., a iz Šri Lanke do 1658. godine. Glavni fokus Nizozemske pozornosti bio je na otočje Moluka u Indoneziji čije je drugo ime bilo Otočje Začina. Ono je bilo izvor najvrijednijeg začina - klinčića. On se rabio u mnoge svrhe – kao začin hrani, kao konzervativ, kao blagi anestetik, kao sastojak u parfemu, pa čak i protiv lošeg zadaha. Portugalci su još 1512. godine ugovarali trgovinu s lokalnim stanovništvom Moluka u potrazi za klinčićem i muškatnim oraščićem. U ranim desetljećima 17. stoljeća nizozemska Istočnoindijska kompanija isključila je Portugal iz trgovine na otočju Moluka. Nizozemci su se upustili u borbe s još jednom europskom nacijom koja se željela dokopati bogatstva otočja – Engleskom, ili možda pravilnije Engleskom Istočnoindijskom kompanijom te ih uspjeli istjerati. Nizozemci su kontrolirali trgovinu klinčićima s nemilosrdnom učinkovitošću. Tijekom 17. stoljeća sve je drveće klinčića na otocima nestalo – osim na dva otoka Amboina i Ternate. Zbog toga je proizvodnja postala znatno ograničenija, a cijene visoke. Stroge mjere su poduzete kako bi se osiguralo da biljke ne odu u izvoz te se tako rašire. Ta mjera ograničavanja uspijevala je sve do kasnog 18. stoljeća.

Portugalci nisu uspjeli obnoviti svoju snagu na istoku, no kako su Nizozemci otjerali i Engleze, tako su nehotično Portugalcima napravili uslugu. Englezi su koncentrirali svoj trud na Indiju. Nizozemska kompanija donijela je odluku kako je izvediva plovidba direktno na sjeveroistok preko Indijskog oceana sa startnom točkom na vrhu Afrike. Time je Rt dobre nade postao vrlo važna točka za obnavljanje resursa.⁴⁷

VOC je uspostavljao tvornice na teritorijima istoka iza Rta. To su bile utvrđene građevine namijenjene trgovini sa skladištima, posebnom administracijom, zakonima itd. Takve tvornice

⁴⁵ History of the Dutch Empire, Dutch trade in the east: AD 1595-1651, historyworld.net

⁴⁶ Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. Stoljeće), Europapress holding, Zagreb 2008., 467. str.

⁴⁷ History of the Dutch Empire, Dutch trade in the east: AD 1595-1651, historyworld.net

bile su izvori kojima je VOC pribavljao sfere utjecaja pa čak i okupirao teritorije. Na taj je način Kompanija imala suverena prava nad tim područjima, dok je u Nizozemskoj bila samo trgovačka tvrtka. U svrhu trgovanja začinima potpisivani su ugovori s lokalnim prinčevima na istoku. Začini bi bili davani Kompaniji, a za uzvrat je prinčevima obećana vojna zaštita. Obično je VOC štitio slabije prinčeve jer bez pomoći Kompanije slabiji princ ne bi mogao nastaviti borbe s konkurentima.

VOC ipak nije davao toliku pomoć da njegov štićenik pobijedi, već samo toliko da bi se borbe nastavile te on ostao ovisan o njima. Protivnik bi isto započeo pregovore s Kompanijom kako bi se riješio svojih problema, no bilo kakva pomoć Kompanije imala je svoju cijenu – ekskluzivna doprema začina po niskoj cijeni. Ako princ nije ispunjavao svoje zadaće, VOC bi organizirao kaznenu ekspediciju.

Najpoznatija od takvih kaznenih ekspedicija bila je na otočje Banda 1621. godine. Jedino tamo mogao se pronaći muškatni oraščić, a ugovor je bio dan Kompaniji tako da ima monopol nad ovim začinima. Stanovništvo otočja Banda u tajnosti je prodavalo ove začine Portugalcima i Englezima. Kaznena ekspedicija je bila vrlo ozbiljna te je stanovništvo gotovo istrijebljeno, a prijašnji zaposlenici Kompanije dobili su plantaže s robovima na otočju Banda. Trgovina muškatnim oraščićem i začinima koji se od njega dobivaju bila je uvelike profitabilna.⁴⁸

Tisuću šesto dvadeset i prve godine Nizozemski Državni Generalat odobrio je dokument nizozemskoj Zapadnoindijskoj kompaniji kojim joj je dan monopol na trgovinu i za uspostavljanje kolonija duž čitave obale američkog kontinenta. Područje kod rijeke Hudson bilo je već ranije istraženo od strane Nizozemske Istočnoindijske kompanije 1609. godine i već joj je dano ime Nova Nizozemska. Tridesetak obitelji poslano je kako bi osnovali koloniju 1624. godine. Prvu stalnu rezidenciju uspostavili su kod Albanyja, a nazvali su ju Fort Orange. Tisuću šesto dvadeset i šeste godine Peter Minuit je postavljen za guvernera te male kolonije i on kupuje otok Manhattan od indijanskih poglavica. On je također izgradio utvrdu na rubu tog otoka koju je nazvao New Amsterdam. Nizozemska kompanija smatrala gusarstvo efikasnijim i lakšim od uobičajenog rada kolonista, a najpoznatiji slučaj je zauzimanje španjolske srebrne flote na Kubi 1628. godine koja je donijela velika bogatstva. Novouspostavljeni grad New Amsterdam odlično je poslovao kao dobro pozicionirana luka. Jedina slabost tog grada bila je to što je bio okružen engleskim kolonijama i sjeverno i južno.⁴⁹ Englezima se to mjesto činilo iznimno poželjnim. Kada je engleska flota stigla do New Amsterdama 1664. Godine, nizozemski guverner Peter Stuyvesant prihvatio je realnost situacije i predao teritorij bez ijednog pucnja. Bez ikakvog

⁴⁸ Hank Rijkeboer, History of the Dutch East India Company – The Asian part, european-heritage.org

⁴⁹ History of the Dutch Empire, Dutch in America: AD 1624-1664, historyworld.net

protesta New Amsterdam pretvoren je u New York. Ovim događajem znatno je smanjena Nizozemska prisutnost i Novom Svijetu i reducirana je samo na Gvajanu gdje su prvi doseljenici gradili naseobine već prije 1616. godine. Gvajanu je preuzela Nizozemska kompanija 1621. godine, a preživjeli su na uzgoju šećera uz pomoć robovske radne snage. Gvajana je često dolazila u središte sukoba između Engleza, Francuza i Nizozemaca. Nizozemski dio obale Gvajane kasnije je postao Surinam.⁵⁰

VOC je jedini imao dopuštenje trgovati s Japanom od 1541. do 1853., a Japanci su od Nizozemaca učili o zapadnoj znanosti. Za Kompaniju je međuazijska trgovina bila vrlo važna i davala je velike profite. Pamuk iz Indije i opijum iz Bengala bili su transportirani u Kinu, a tamo je kupovan porculan. Čajevi iz Šri Lanke (tada Ceylon) i Kine su nošeni u Japan od strane Kompanije, a Japanci su to plaćali u srebru i bakru. VOC je ovim metalima kupovao začine s Indonezijskog arhipelaga. Na kraju su ovi začini prodavani u Europi uz velike profite. VOC je imao gotovo svjetsku dominaciju u trgovanju začinima u razdoblju između 1621. i 1670., a od tada konkurencija se pojačala, posebno od strane Engleza.⁵¹

Drastično smanjenje potražnje začina u drugoj polovici 17. stoljeća prouzročilo je pad ključne pozicije Indonezije u velikom kolonijalnom sustavu trgovine. Iako se od 1700. godine količina začina smanjila na 38-35% uvoza Ujedinjenih Provincija (Nizozemske), druge sirovine, kava ili u manjoj mjeri šećer, trebale su barem djelomično uspostaviti ravnotežu i nadoknaditi gubitak nastao zbog slabljenja nekoć dominantnog izvoznog proizvoda. Uz pomoć kineskog čaja VOC je umnožio svoje snage direktnim vezama između Amsterdama i Kantona (provincija u Kini) te isto tako povezujući trgovačke putove između Batavije i Kantona. U trgovini čajem vrlo je jaka bila konkurencija Engleza, koja je postala neizdrživa nakon njihova utvrđivanja u Bengalu. Dinamizam Britanske kompanije zahvatio je čitavu Indiju u naštetio je cijeloj nizozemskoj nacionalnoj trgovini početkom tridesetih godina. U drugoj polovici stoljeća VOC je bio prisiljen na defanzivu pred Britanskom kompanijom koja je trijumfirala u Indiji. Nedostatak uporišta na istočnoj obali poluotoka stavio ga je u vrlo težak položaj. Nakon rata između Ujedinjenih Provincija i Britanaca koji je trajao od 1780. do 1784. godine, Britancima su priznata prava slobodnog pristupa u indonezijska mora.⁵²

Unatoč poteškoćama VOC je imao zamjetnu aktivnost sve do 1780. godine, ali nešto sporijeg tempa te uz stagnaciju i postupno nazadovanje. Smanjio se broj brodova prilagođenih

⁵⁰ History of the Dutch Empire, Dutch in America: AD 1624-1664, historyworld.net

⁵¹ Hank Rijkeboer, History of the Dutch East India Company – The Asian part, european-heritage.org

⁵² ⁵² Skupina autora, Povijest, Knjiga 12, Kolonijalizam i građanske revolucije, Europapress holding, Zagreb 2008., 227-228 str.

plovidbi između Europe i Azije, a promjene su bile očite nakon 1775. godine. Vrijednost trgovačke robe poslana u Europu zabilježila je lagani rast između 1760. i 1769. godine, a zatim je prestala rasti. VOC se nije posvetio samo trgovini već se, koristeći domaću radnu snagu, posvetio širokoj poljoprivrednoj aktivnosti. No, opskrba nije funkcionirala na zadovoljavajući način. Proizvodnja kave na Javi dosegla je ogromne količine koje su premašivale potrebe i mogućnosti europskoga tržišta. Nastupio je strah da će cijena kave pretjerano pasti te su, umjesto da poduzmu mjere s reorganizacijom proizvodnje, uništavali biljke koje proizvode kavu. Slična stvar se dogodila na otoku Ceramu, samo je bila riječ o suncokretu, a ne kavi. Takva kratkovidna politika dovela je do ozbiljne krize. Nije bilo nikakvog povećanja kapitala, što je dovodilo do sve češćeg posuđivanja novca. Dug je rastao, a dividende (udjeli) su bili preveliki. Zbog takve strategije nije se moglo nadati da je moguće izbjeći povlačenje s azijskoga tržišta. Iako se na prvi pogled sve činilo u redu, stvari su se zapravo ubrzano pogoršavale. Strože kontrole vlade uspostavljene su 1795. godine, a četiri godine kasnije, 1799., VOC je raspušten, a sve njegovo vlasništvo pripalo je Nizozemskoj državi.⁵³

⁵³ Isto, 228 str.

5. Moderne korporacije i njihov utjecaj na svjetski poredak

Različiti su kriteriji po kojima se današnje korporacije može rangirati: uspješnost poslovanja, čisti profiti, raširenost po cijelom svijetu itd. No, kako bi se ukazalo u kojim su sve svakodnevnim aktivnostima prisutne korporacije, potrebno je nabrojiti neke značajne i našem podneblju prepoznatljive multimilijarderske tvrtke.

Exxon Mobil Korporacija je američki proizvođač i distributer petrokemijskih proizvoda. Sa sjedištem u Texasu, Kompanija sadrži više podružnica koje posluju te imaju pogone diljem svijeta. JP Morgan Chase je financijsko dioničarsko društvo. To je tvrtka s globalnim financijskim uslugama, a sjedište joj je u New Yorku u SAD-u. Dakle, radi se o bankovnoj firmi koja ima više od 250 000 zaposlenika diljem svijeta. General Electric Kompanija je firma koja pruža financijske usluge, a bavi se i raznolikom tehnologijom. Od zrakoplovnih motora, procesuiranja vode, obnavljanja i usklađivanja energije do kućnih naprava, industrijskih proizvoda te čak i medicinskih inovacija. Nizozemska Royal Dutch Shell je nezavisna kompanija koja se bavi naftom i benzinom. Posebne interese ima još i za kemikalije te ostale poslove vezane za energiju. ICBC je kineska kompanija koja se bavi financijskim uslugama. Broji više od 400 000 zaposlenika, te je prema mnogim analizama najprofitabilnija korporacija svijeta. Apple je proizvođač i distributer mobilnih komunikacija i multimedijalnih uređaja te se bavi distribucijom tome srodnih softvera, usluga i aplikacija. Sjedište joj je u SAD-u u Kaliforniji.⁵⁴

Primjetno je da su velike i značajne korporacije današnjice najčešće izvan Europe koja je dala prototipe današnjim velikim tvrtkama. No, korporativni svijet briše granice država, pa tako i kontinenta i u 21. stoljeću transport, a posebno komunikacija ne predstavlja nikakvu prepreku stoga je logično da uz ogroman kapital dolazi poslovanje i trgovina diljem svijeta. Iako možda toga nismo svjesni, velike korporacije čije natpise i slogane možemo vidjeti na svakom koraku zadiru u našu svakodnevicu u velikoj mjeri. Korporativni svijet ovisi o ljudima, ali iz sadašnje perspektive izgleda zabrinjavajuće koliko su ljudi ovisni o korporacijama.

Korporatizam – oblik vlade gdje korporacije diktiraju i vladaju životima ljudi – može poprimiti mnoge oblike. Kao jedna krajnost, korporatizam može biti politički anarhistički: korporacija, u kojoj se proizvode roba i usluge, vlada i kontrolira ljude, ali nema centralizirane skupine ljudi koji imaju moć.⁵⁵ Umjesto toga, svi radnici imaju isti status, jednakomjerno raspodjeljuju bogatstvo, produktivno surađuju da bi proizveli potrebnu robu, koja se zatim

⁵⁴ Scott DeCarlo, The Worlds Biggest Corporations, www.forbes.com

⁵⁵ Jeffrey Grupp, Korporatizam, tajna vlada novog svjetskog poretka, TELEDISK 2011., 26. str.

prodaje za profit. Kao druga krajnost, korporatizam može biti fašistički i komunistički: u korporaciji jedna osoba, ili jedan manji odbor, ili grupa ljudi, diktiraju velikoj skupini radnika u korporaciji, neravnomjerno raspodjeljujući bogatstvo, naposljetku vodeći u opće siromaštvo i do situacije da korporacija postaje samo logor za prisilni rad. Ovaj drugi navedeni sustav je onaj koji opisuju i vladajući sustav Sjedinjenih Američkih Država i većinu današnjeg svijeta. Ta vrsta korporatizma neizbježno dovodi do globalne depresije, siromaštva, ropstva, kontrole mišljenja i općih okolnosti nalik onima u Orwellovoj 1984., većina kojih je u SAD-u i ostatku svijeta u potpunosti razvijena ili su na najboljem putu da se ostvare.

Korporacije danas ne odgovaraju nikakvom višem tijelu. Unatoč tome što same korporacije putem svih medija govore da postoji mnoštvo pravila i propisa koji ograničavaju i upravljaju aktivnostima ultra-masivnih monopolističkih korporacija, zapravo ne postoje specifični propisi kojih se korporatisti i njihove korporacije moraju pridržavati. Npr. Tribune Company je ogromna autonomna medijska tvrtka koja posjeduje medije s vijestima koji ulaze u 80% američkih domova te koja kontrolira velik dio televizije. Njen upravni odbor te sam izvršni upravitelj su ljudi iz vladinog osoblja (senatori itd.) što bi značilo da tom korporacijom upravlja vlada. To se može pronaći u korporatističkoj državi: korporatizam uključuje spajanje velike vlade i velikih tvrtki.

Postoji mnogo primjera gdje su političari izravno uključeni u djelovanja medijskih korporacija pa se onda nameće pitanje samo od sebe: Kako može postojati vladina regulacija medija ako vlada medije posjeduje? Isto pitanje može se postaviti i o mnogim drugim industrijama ili institucijama koje vlada posjeduje: medicina, javno obrazovanje, oružje i rat, hrana itd. Korporacije posjeduju i kontroliraju gotovo sve svjetske resurse, a to znači da korporacije kontroliraju sve ljude?⁵⁶

Korporacije nisu izvorno postojale na ovaj način. Započele su u 1700-im sa idejom stvarne regulacije. Borba protiv takve regulacije počela je u 19. stoljeću, a između 1870-ih i 1890-ih korporacije su imale sve važniju ulogu u SAD-u te mogao primijetiti jasan utjecaj korporacija na društvo.

Demokracija se razlikuje od oligarhije koja je društveno ustrojstvo u kojem tek nekolicina ljudi drži vlast. Mnogi istraživači smatraju da je SAD oligarhija. Oligarhija i korporatizam zapravo su vrlo slični, ali oligarhija uključuje samo opis kulture kao države u kojoj vladaju malene skupine ili nekolicina ljudi. Oligarhija je tako opis političkog svijeta koji nije dovoljno obuhvatan – ne naglašava da je vlada uvijek instrument zastrašivanja, što je pak u

⁵⁶ Jeffrey Grupp, Korporatizam, tajna vlada novog svjetskog poretka, TELEdisk 2011., 26-27 str.

samoj biti korporatizma koji je fašistoidni sustav. Definicija oligarhije na taj se način uvijek mora svesti na definiciju korporatizma.

Korporatistički društveni ustroj je onaj koji se sastoji od više od jedne vlade. Preciznije rečeno, korporatistička država sastavljena je od dvaju ili više režima unutar države od kojih je svaki od njih velikim dijelom autonoman, u međusobnoj je vezi i suradnji s onim drugim, u posjedu je kontrole nad resursima itd. Ovo su razlozi zašto u korporatističkom sustavu „nacije“ ne postoje, a zamjenjuju ih korporativne diktature.

Financijska moć i globalni utjecaj korporatista eliminira i uništava lokalno gospodarstvo, uzurpira, eliminira i uništava moć koja leži u industrijskom istraživanju i izumima na nižoj razini (koji su prava prijetnja monopolističkom korporatizmu) i doslovno istiskuje ekonomiju na gradskoj razini. Profesor Michel Chossudovsky⁵⁷ piše „U ovom sustavu moć države namjerno sankcionira napredak privatnih monopola: veliki kapital uništava mali kapital u svim njegovim oblicima. Inzistiranjem na oblikovanju ekonomskih blokova i u Europi i u Sjevernoj Americi poduzetništvo na regionalnoj i lokalnoj razini se iskorjenjuje, život u gradu se transformira, a individualno vlasništvo na nižoj razini se zatire.“⁵⁸

Važan aspekt modernih korporacija zasigurno je usklađeno i isprogramirano prenošenje informacija. Kao primjer treba uzeti goleme korporacije u SAD-u koje nadziru medijske informacije bilo koje vrste, a pod kontrolom su ljudi koji zajednički djeluju iza kulisa. Milijuni Amerikanaca bi vrlo vjerojatno posumnjali u tvrdnju da informativni mediji djeluju usklađeno do te mjere da funkcioniraju kao mehanizam za ispiranje mozga. Većini Amerikanaca (vrlo vjerojatno i velikom broju svjetske populacije) ovo bi zvučalo besmisleno i smiješno, nešto što pripada nekom drugom, mračnijem dobu i režimu, kao što je nacistička Njemačka. No, treba postaviti pitanje, zašto sve medijske mreže istupaju ujednačeno, izvješavajući o istim pričama i posvećujući im otprilike jednako vremena, ne vraćajući im se više nakon što izgube na aktualnosti i sl.?⁵⁹

Zanimljivo je primjetiti koliko je novac sredstvo manipulacije velikim masama ljudi. To i nije neka novost pošto se to može vidjeti i na samim začecima korporacija čiji je osnovni motiv nastajanja, uz resurse, bio novac. No, može se reći da je zabrinjavajuće do koje je to mjere došlo te koliko se čini da toga nismo svjesni. Novac, u svojim raznim oblicima glavno je oružje i najjače sredstvo kojim se služe ljudi na čelu korporacija. Njime oblikuju kulturu, usmjeravaju resurse na određene načine te naposljetku kontroliraju svijest ljudi. Kada se običnim ljudima čini

⁵⁷ Michel Chossudovsky – kanadski ekonomist i profesor ekonomije na sveučilištu u Ottawi; Michel Chossudovsky, *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Pincourt, Quebec, 2003.

⁵⁸ Jeffrey Grupp, *Korporatizam, tajna vlada novog svjetskog poretka*, TELEdisk 2011., 134.-138. str.

⁵⁹ Isto, 145. str.

kako novca ima relativno ili iznimno malo, tada je novac najučinkovitiji. Tako je mnogo lakše navesti nekoga da učini gotovo bilo što da ga stekne, a korporacije koje drže ogromni kapital u svojim rukama to čini utoliko moćnijima. Novac je učinkovito sredstvo i oružje kada se ljude obmanjuje kako je to najvažnija stvar u životu te da beznačajna imovina čovjeku donosi sreću i status u društvu. U takvoj situaciji ljude se može navesti da učine gotovo sve za novac.⁶⁰

Nacionalni masovni mediji promoviraju i prodavaju različite ideje i programe koje podupiru korporacije (globalizacija, niske plaće, „slobodna trgovina“, rat, mržnja prema teroristima, nezdrava hrana, cjepiva) kao stvari od kojih će svi imati koristi i kao da će to običnom čovjeku pomoći da postane zadovoljniji, uspješniji i bogatiji. No, taj plan zapravo je za rijetke povoljan osim za korporatiste. Bijeda u siromašnim četvrtima i dalje postoji, no ona je uvelike skrivena od očiju javnosti. Industrijsko zagađenje koje izravno utječe na zdravlje ljudi raste. Shodno time, raste broj zaraza i bolesti. Sa druge strane cijene goriva su u polaganom, ali konstantnom rastu. Mediji su postali isključivo bogataški mediji, te promiču takvu kulturu. Unatoč svemu tome, mali je postotak ljudi koji su skeptici i kritičari takvog postavljanja društva i njegovih vrijednost te se treba zapitati možemo li mi išta učiniti kako bi promijenili sliku svijeta koju su svojim interesima nametnule velike svjetske korporacije.⁶¹

⁶⁰ Isto, 174. str.

⁶¹ Isto, 306. str.

6. Zaključak

Prema dostupnoj literaturi koja obrađuje ili se dotiče ove teme, može se zaključiti da je slika Europe, koja se svojom trgovinom i zahtjevima širila na ostatak svijeta, od novog vijeka do danas mijenjala iz godine u godinu. U gospodarskom, trgovinskom, demografskom i interesnom smislu. Prve korporacije imale su jedinstven cilj – osiguravanje dobara svojoj zemlji i svojoj kompaniji. No vrlo brzo slika se promijenila te su korporacije potaknute konkurencijom i većim zahtjevima, postale prave vojne sile te oblik carstva koje je vladalo nad potlačenim i inferiornijim narodima kako bi sebi osigurale maksimalan profit i opskrbu resursima. Prvotne korporacije, kao što su Istočnoindijska, Zapadnoindijska Britanska kompanija, Nizozemski VOC i ostale, urušile su se same pod svojim teretom, a njihov kapital prešao je u ruke država iz kojih su dolazile. Ipak, njihova ideja je preživjela. Prekooceanska trgovina postala je nezaustavljiva i uzimala sve više maha, a korporativni oblik od 19. stoljeća postajao je sve zastupljeniji način poslovanja. Korporacije su postale svakodnevice.

Pozitivni učinci opskrbljivanja Europe, a kasnije i ostalih razvijenijih dijelova svijeta, resursima s cijele planete jasno su vidljivi. Upitno je je li takva trgovina imala više pozitivnih ili negativnih učinaka u svijetu. Treba se zapitati razlikuje li se današnje društvo uopće od onoga u 16. i 17. stoljeću? Kada pogledamo kako i zašto svjetske velesile reagiraju na sukobe u državama trećeg svijeta, može se postaviti pitanje nije li to isto tako jedan oblik tlačenja inferiornijih? Najočitija razlika između tadašnjeg vremena i sada bila bi u prijenosu informacija. Danas se mnogo lakše informiramo o događajima koji nam nisu toliko bliski, a kojima nismo ni na koji način povezani. Što se dogodi (i dogodi li se uopće) kada se i s takvim, isprva nepobitnim informacijama, manipulira? Ako se u korporativistički svijet zadre makar malo ispod površine, nameće se bezbroj pitanja o ulozi *malog* čovjeka u svijetu, te koliko je on zapravo slobodan, neovisan, a koliko sputan i nezadovoljan. Iako je izraz „razvitak“ često spominjan danas u 21. stoljeću, treba se zapitati koliko je čovjek postigao globalizacijom, širenjem te neprestanom razmjenom dobara. Vodi li nas korporativistički svijet zaista ka boljem društvu ili nam, zapravo, nudi zablude i iluziju o sveopćem dobru i kvalitetnijem i bogatijem životu?

7. Popis literature

1. Klaić, Bratoljub, Riječnik stranih riječi, A-Ž, Nakladni zavod MH, Zagreb 1988.
2. britannica.com, 23. 6. 2013.
3. Warbiany, Brad, thelibertypapers.org, 23. 6. 2013.
4. Skupina autora, Povijest, Knjiga 10, Doba apsolutizma (17. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008.
5. Pomeranz, Kenneth, The World's First Corporations (izvadak iz knjige „The World That Trade Created“, Kenneth Pomeranz, Steven Topik), studymode.com, 15. 8. 2013.
6. Skupina autora, Povijest, Knjiga 9, Počeci novog doba (16. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008.
7. Bessant, Walter, The History of London, London, Longmans, Green and Co. 1984.
8. Skupina autora, Povijest, Knjiga 12, Kolonijalizam i građanske revolucije, Europapress Holding, Zagreb 2008.
9. Skupina autora, Povijest, Knjiga 11, Doba prosvjetiteljstva (18. stoljeće), Europapress Holding, Zagreb 2008.
10. Braudel, Fernand, Vrijeme Svijeta, Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća, August Cesarec, Zagreb, 1992.
11. Delumeau, Jean, Civilizacija renesanse, Književna zajednica Novog Sada, 1989.
12. Milić, Bruno, Razvoj grada kroz stoljeća III., Novo doba, Školska knjiga, Zagreb 2002.
13. Webster, Tony, British and Dutch Chartered Companies, oxfordbibliographies.com, 19. 8. 2013.
14. The Victorian Web, How is India to be Governed, Bentley's Miscellany 43, veljača 1858, (George P. Landow, Albert Pionke, Hannah Wilkes, Anne Franklin Lamar), 20. 8. 2013.
15. Streets, Heather, The Rebellion of 1857: Origins, Consequences and Themes; Teaching South Asia, An Internet Journal of Pedagogy, Volume I, No I, Winter 2001., 22. 8. 2013.
16. van Elderen, Wieze, The Dutch East India Company, european-heritage.org, 22.8. 2013.
17. History of the Dutch Empire, Dutch trade in the east: AD 1595-1651, historyworld.net, 22. 8. 2013.
18. Rijkeboer, Hank, History of the Dutch East India Company – The Asian part, european-heritage.org, 23. 8. 2013.
19. History of the Dutch Empire, Dutch in America: AD 1624-1664, historyworld.net, 22. 8. 2013.

20. Scott DeCarlo, The Worlds Biggest Corporations, forbes.com, 5. 9. 2013.

21. Grupp, Jeffrey, Korporatizam, Tajna vlada novog svjetskog poretka, TELEdisk 2011.